

Η ΣΥΖΗΤΗΣΗ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΦΥΛΟ ΚΑΙ ΤΗΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΤΑΞΗ

Απόστολος Γ. Παπαδόπουλος

1. Εισαγωγή

Σημείο εκκίνησης του κοινωνιολογικού προβληματισμού αποτελεί η αίσθηση ότι η σύγχρονη κοινωνία είναι διαιρεμένη σε διακριτές κοινωνικές ομάδες και κατηγορίες, καθεμία από τις οποίες συσπειρώνει ανθρώπους γύρω από συγκεκριμένα συμφέροντα και σύμφωνα με κοινές εμπειρίες που τις διακρίνουν ή τις θέτουν σε αντιπαράθεση με τις λοιπές κοινωνικές ομάδες και κατηγορίες. Η αναγνώριση των κοινωνικών διαχωρισμών αποτελεί διαδεδομένη πρακτική της κοινωνιολογικής ανάλυσης, αν και ο όρος «κοινωνικός διαχωρισμός» μπορεί να μην αναφέρεται ρητά από τους αναλυτές (Braham and Janes, 2002). Έτσι, συχνά χρησιμοποιούνται διαφορετικοί όροι όπως, π.χ., «στρωμάτωση», «ανισότητες», «τάξεις», «φύλο», που έχουν επινοηθεί ώστε να προσεγγιστούν θεωρητικά οι κοινωνικές διαφορές και οι κοινωνικοί διαχωρισμοί που ενυπάρχουν στις σύγχρονες κοινωνίες. Ταυτόχρονα, κάθε όρος και κάθε έννοια φέρει ένα συγκεκριμένο πλαίσιο ανάλυσης το οποίο υπαγορεύει τη χρήση τους αλλά και το ερμηνευτικό τους εύρος.

Η έννοια της *κοινωνικής στρωμάτωσης*¹ αναφέρεται στη μελέτη διαρθρωτικών, συστηματικών κοινωνικών ανισοτήτων μεταξύ κοινωνικών ομάδων οι οποίες βρίσκονται σε ιεραρχική σειρά με βάση τα χαρακτηριστικά του κοινωνικού γοήτρου ή του κύρους (social status) που κυριαρχεί σε μια κοινωνία. Η έννοια αυτή απηχεί περισσότερο μια ανάλυση τύπου Βέμπερ, ο οποίος υπογράμμισε τη σημασία της κοινωνικής κατάστασης ή θέσης που καθορίζεται από τους διαφορετικούς τρόπους ζωής που ακολουθούν οι διάφορες κοινωνικές ομάδες (Barbalet, 1980).² Η ιεράρχηση των κοινωνικών ομάδων βάσει της κοινωνικής τους θέσης ή κατάστασης αντικατοπτρίζει τις σχέσεις εξουσίας οι οποίες επικρατούν σε κάθε κοινωνία. Έτσι, η κοινωνική στρωμάτωση απεικονίζει μια σειρά κοινωνικών διαχωρισμών, τρόπων ζωής, ευκαιριών επιβίωσης υπό το πρίσμα των σχέσεων εξουσίας.

¹ Εδώ χρησιμοποιείται ο όρος *κοινωνική στρωμάτωση* (social stratification) –και όχι *διαστρωμάτωση*– που αποτελεί μεταφορά της εικόνας των γεωλογικών στρωμάτων που βρίσκονται στην επιφάνεια της γης, ώστε να κατανοηθεί η ιεραρχική διάταξη των επιμέρους κοινωνικών ομάδων που εντάσσονται σε αυτό το σύστημα.

² Η σχετική ανάλυση βρίσκεται στο Weber (2005) αλλά υπάρχουν αρκετά εγχειρίδια που αναπτύσσουν την έννοια της κοινωνικής στρωμάτωσης στο έργο του Βέμπερ (βλέπε, ενδεικτικά, Μοσχονάς, 2005, κεφ. 2-5, αλλά, επίσης, και Giddens, 2002, κεφ. 10 και Hughes and Kroehler, 2007, κεφ. 6).

Σε αντιδιαστολή, η έννοια της *κοινωνικής τάξης*³ αποτελεί μια αρκετά πιο αυστηρή θεωρητική έννοια η οποία δεν στηρίζεται σε επιμέρους διαφορές, αλλά αντανακλά διακριτές δομικές θέσεις μέσα σε ένα οικονομικό σύστημα όπου οι σχέσεις είναι ανταγωνιστικές/πολωμένες. Η μαρξιστική ανάλυση που χρησιμοποιεί την έννοια της κοινωνικής τάξης παραπέμπει κυρίως στη μελέτη των οικονομικών σχέσεων στη σύγχρονη αστική κοινωνία στην οποία αποκτούν τη μορφή σχέσεων εκμετάλλευσης. Έτσι, η έννοια της κοινωνικής τάξης απηχεί, κυρίως, οικονομικές ανισότητες μεταξύ αντικειμενικά δομημένων απρόσωπων κοινωνικών ομάδων οι οποίες ορίζονται με βάση τις σχέσεις ιδιοκτησίας. Ο βασικός ταξικός διαχωρισμός για τον Μαρξ στις κοινωνίες καπιταλιστικού τύπου είναι ανάμεσα σε αυτούς που κατέχουν μέσα παραγωγής (αστική τάξη) και σε αυτούς που κατέχουν μόνο εργατική δύναμη (εργατική τάξη) (Poulantzas, 1973). Όποιες άλλες κοινωνικές τάξεις υφίστανται στη σύγχρονη κοινωνία μπορεί να θεωρηθούν είτε κοινωνικά μορφώματα που επιβίωσαν από προηγούμενα παραγωγικά συστήματα (π.χ. αγροτική τάξη), είτε κοινωνικές ομάδες που συνδυάζουν διάφορα χαρακτηριστικά, τα οποία, όμως, αργά ή γρήγορα, θα χάσουν τη σημασία τους και θα υπάρξει μια κοινωνική πόλωση ανάμεσα στις δύο βασικές κοινωνικές τάξεις.

Και οι δύο προσεγγίσεις αναπτύσσουν μια περίπλοκη θεωρητική συζήτηση για την ερμηνευτική σημασία των κοινωνικών τάξεων στις σύγχρονες κοινωνίες, θεωρώντας ότι οι κοινωνικές ανισότητες –ανεξάρτητα από το πώς ορίζονται– διαμορφώνουν την κοινωνική πραγματικότητα και, άρα, συνιστούν ένα επιστημονικά θεμιτό και χρήσιμο εξηγητικό εργαλείο. Σαν αποτέλεσμα, η ταξική θεωρία αποτελεί το βασικό κορμό της όποιας συζήτησης για τις κοινωνικές τάξεις και τα κοινωνικά στρώματα, καθώς έχει σημασία η ανάλυση των κοινωνικών ανισοτήτων και του τρόπου με τον οποίο αυτές επηρεάζουν την κοινωνική πραγματικότητα.

Έχει όμως διαμορφωθεί μια σημαντική κριτική στάση απέναντι στη θεώρηση των κοινωνικών τάξεων ως κατηγοριών που καταγράφουν διαφορετικά κοινωνικά όρια, τα οποία, με τη σειρά τους, απλώς καθορίζουν θέσεις στον καταμερισμό της εργασίας. Η καταχώριση σε κάποια κοινωνική τάξη, σχεδόν αυτόματα, συνδέεται με το γεγονός της κατοχής ενός συγκεκριμένου κοινωνικού ρόλου, ενώ η θεωρία της στρωμάτωσης συχνά αναφέρεται σε ένα σύστημα θέσεων και όχι στα άτομα που κατέχουν τις συγκεκριμένες θέσεις. Έτσι, η συλλογική και ατομική δράση των προσώπων που ανήκουν σε κάποιες κοινωνικές τάξεις/κοινωνικά στρώματα αποδίδεται στα κοινωνικά χαρακτηριστικά των θέσεων που προβλέπονται από το ταξικό σύστημα και όχι στα ίδια τα πρόσωπα. Με αυτόν τον τρόπο διαμορφώνεται η πεποίθηση ότι υπάρχουν κάποιες συμπαγείς οντότητες, όπως είναι, για παράδειγμα, οι σχέσεις ιδιοκτησίας, η γραφειοκρατική εξουσία ή ο καταμερισμός της εργασίας, οι οποίες υπαγορεύουν τη δική τους αυστηρή λογική στην κοινωνική δράση των κατόχων συγκεκριμένων κοινωνικών θέσεων, έτσι ώστε, ακόμα και αν μια κατηγορία κατόχων αντικατασταθεί από μία άλλη, και πάλι το

³ Η έννοια της *κοινωνικής τάξης* (social class) είναι αρκετά γνωστή, καθώς συνδέεται με την μαρξιστική ανάλυση (βλέπε Marx και Engels, 1998). Για τις διαφορές ανάμεσα στην ανάλυση του Μαρξ και του Βέμπλερ, βλέπε Savage, 2002, Giddens, 2002, κεφ. 10 και Μοσχονάς, 2005, κεφ. 10.

σύστημα θα συνεχίσει να λειτουργεί όπως και πριν. Εντοπίζεται μια εγγενής αδυναμία εκείνων των ταξικών αναλύσεων που αποδίδουν τις κοινωνικές ιδιότητες σε κατόχους κοινωνικών θέσεων να ερμηνεύσουν κατάλληλα τις περίπλοκες καταστάσεις που συνδέονται με τους φυλετικούς, θρησκευτικούς, εθνικούς και έμφυλους διαχωρισμούς, οι οποίοι διαπλέκονται με τους τυπικούς ταξικούς διαχωρισμούς. Η κριτική αυτή, που προέρχεται από τον Πάρκιν (Parkin, 1979) και απευθύνεται κυρίως στη μαρξιστική ταξική θεωρία και ανάλυση, αφορά γενικότερα τόσο τη μαρξιστική θεωρία όσο και τη θεωρία της κοινωνικής στρωμάτωσης.

Για πολλά χρόνια οι μελέτες για την κοινωνική στρωμάτωση και τις τάξεις αγνοούσαν το *κοινωνικό φύλο* (gender), καθώς ήταν διατυπωμένες σαν να μην υπήρχαν γυναίκες ή, ακόμα και αν συνυπολογιζόταν στην ανάλυση το κοινωνικό φύλο, δεν είχε σημασία ή/και ενδιαφέρον για την ανάλυση των διαφορών στη δύναμη, στο εισόδημα ή στο γόητρο/κύρος. Οι κοινωνιολόγοι στο Ηνωμένο Βασίλειο και αλλού βασιζόνταν στην υπόθεση ότι κυριαρχεί το μοντέλο του «άνδρα κουβαλητή» (male breadwinner), το οποίο έχει σημαντικές επιπτώσεις στον καταμερισμό της εργασίας μεταξύ των δύο φύλων, και στον οποίο η αμειβόμενη απασχόληση των γυναικών –όταν υπάρχει– θεωρείται ως «δευτερεύουσα» όσον αφορά στον οικονομικό προσανατολισμό του νοικοκυριού. Βέβαια σε μια τέτοια υπόθεση δεν υπάρχει χώρος για το συνυπολογισμό της οικιακής εργασίας των γυναικών εντός του νοικοκυριού.

Μέχρι τη δεκαετία του 1970 αποτελούσε κοινό τόπο η θέση ότι «ο διαχωρισμός της κοινωνίας σε διακριτές κοινωνικές τάξεις είναι ένα από τα πιο εμφανή συμπτώματα της ανισότητας στο σύγχρονο κόσμο, το οποίο αποτέλεσε συχνά πηγή άλλων μορφών ανισότητας, και όπου η οικονομική κυριαρχία μιας συγκεκριμένης τάξης συνιστά αρκετά συχνά τη βάση για την πολιτική της κυριαρχία. Ως εκ τούτου, η κοινωνική τάξη συνδέεται στενά με πολλά από τα πιο κρίσιμα ζητήματα της σύγχρονης πολιτικής και της κοινωνικής πολιτικής» (Bottomore, 1965, σ. 14).

Επιπρόσθετα, οι κοινωνικές τάξεις νοούνται ως συστατικό των σύγχρονων δυτικών κοινωνιών. Στο γνωστό δοκίμιο του Τ. Χ. Μάρσαλ (T. H. Marshall) με τίτλο *Ιδιότητα του Πολίτη και Κοινωνική Τάξη* [1949], η κοινωνική τάξη και η στρωμάτωση –που απηχούν την παρουσία οικονομικών, κοινωνικών και άλλων ανισοτήτων– δεν καταργείται ούτε αναιρείται από τη λειτουργία της ιδιότητας του πολίτη στις σύγχρονες αναπτυγμένες κοινωνίες. Ειδικότερα, για τον Μάρσαλ, «η ιδιότητα του πολίτη και άλλες δυνάμεις έξω από αυτήν έχουν μεταβάλει το μοντέλο της κοινωνικής ανισότητας», «η διατήρηση των οικονομικών ανισοτήτων έχει γίνει πιο δύσκολη, από τον εμπλουτισμό της κοινωνικής θέσης που εδραιώνει η ιδιότητα του πολίτη», και «ο στόχος είναι να απαλειφθούν οι ανισότητες που δεν μπορούν να θεωρηθούν νόμιμες, αλλά το κριτήριο της νομιμότητας διαφέρει», αν και σε κάθε περίπτωση «μπορεί να επιζήσουν ταξικές διακρίσεις που δεν έχουν σωστή οικονομική λειτουργία, και οικονομικές διαφορές που δεν αντιστοιχούν στις αποδεκτές ταξικές διακρίσεις» (Marshall και Bottomore, 1997, σ. 110 και 112-113).

Θα λέγαμε λοιπόν ότι ως τα τέλη της δεκαετίας του 1970 συνεχιζόταν η μελέτη των τάξεων και της κοινωνικής στρωμάτωσης στις σύγχρονες δυτικές κοινωνίες,

χωρίς να αμφισβητείται η κεντρικότητα της έννοιας της «κοινωνικής τάξης». Ωστόσο, τότε περίπου άρχισε να αποδίδεται μεγαλύτερη σημασία στις διακριτές θέσεις των ανδρών και των γυναικών. Επικεντρώνοντας στους κοινωνικούς διαχωρισμούς στη βάση του κοινωνικού φύλου, οι κοινωνιολόγοι δεν τόνισαν απλώς ότι οι άνδρες και οι γυναίκες έχουν διαφορετικούς ρόλους στην κοινωνία και ότι τυπικά απλώς αναλαμβάνουν διαφορετικά επαγγέλματα, αλλά προχώρησαν ένα βήμα παραπέρα επιχειρώντας να εξηγήσουν αυτές τις διαφορές χρησιμοποιώντας δομικά χαρακτηριστικά, τα περισσότερα από τα οποία είναι κοινωνικά, και υπογραμμίζοντας ότι οι άνδρες, ως κοινωνική κατηγορία, έχουν μεγαλύτερη εξουσία από ό,τι οι γυναίκες.

Η υπογράμμιση του ζητήματος του κοινωνικού φύλου ως σημαντικού για την αναθεώρηση της θεωρίας και της έρευνας για τις κοινωνικές τάξεις/τα κοινωνικά στρώματα οφείλεται σε δύο σημαντικούς λόγους. Ο πρώτος λόγος είναι ότι κατέστη αναγκαία η θεώρηση του ρόλου των γυναικών στα μοντέλα κοινωνικής στρωμάτωσης και ταξικής ανάλυσης εξαιτίας του ότι αυξήθηκε ο αριθμός των νοικοκυριών που δεν ταίριαζαν με το κυρίαρχο μοντέλο του «άνδρα κουβαλητή» (απουσία άνδρα), σημειώθηκε διεύρυνση της συμμετοχής των γυναικών στην αγορά εργασίας, και σταδιακά αφαιρέθηκαν τα τυπικά εμπόδια για τη συμμετοχή των γυναικών σχεδόν σε όλες τις σφαίρες της κοινωνικής ζωής.

Ο δεύτερος λόγος είναι η κριτική των φεμινιστριών στην κοινωνική θεωρία γενικότερα, γεγονός που γρήγορα εκφράστηκε και στο πεδίο της κοινωνικής στρωμάτωσης (Acker, 1973). Η διάσταση αυτή είναι έκδηλη σε ένα απόσπασμα του γνωστού Βρετανού κοινωνιολόγου Χάουαρντ Νιούμπη (Howard Newby) που περιλαμβάνεται στο δημοσίευσμά του *Η Κατάσταση της Έρευνας της Κοινωνικής Στρωμάτωσης* (*The State of Research in Social Stratification* [1982]): «Το ζήτημα της ανισότητας μεταξύ των κοινωνικών φύλων δεν ήταν, αρχικά, κάτι που προέκυψε από τις συζητήσεις εντός της έρευνας για την κοινωνική στρωμάτωση, αλλά προέκυψε από εξωτερικές αιτίες, μέσω του κινήματος των γυναικών».⁴

Η φεμινιστική κριτική ενάντια στις υφιστάμενες κοινωνιολογικές θεωρίες για τις κοινωνικές τάξεις και την κοινωνική στρωμάτωση ουσιαστικά καταδεικνύει ότι οι *έμφυλοι διαχωρισμοί* (gender divisions) δεν μπορούν να αντιμετωπίζονται πλέον ως φυσικοί, αναπόφευκτοι και αμετάβλητοι. Σύμφωνα με αυτή την κριτική, οι γυναίκες δεν θεωρούνται ξεχωριστή κοινωνική κατηγορία διότι η κοινωνιολογική γνώση παρουσιάζει τις γυναίκες μέσα από τα μάτια των ανδρών και των θεωριών που κατασκεύασαν άνδρες. Οι φεμινιστικές θεωρίες που αναπτύχθηκαν κατά τις δεκαετίες του 1960 και 1970 ήταν ολιστικές θεωρίες και εντόπιζαν την καταπιεστική εξουσία στη δομή της κοινωνίας και ιδιαίτερα στο ίδιο το καπιταλιστικό οικονομικό σύστημα. Παρόλα αυτά, υπήρξε ένας διαχωρισμός ανάμεσα στη «ρεαλιστική» φεμινιστική προσέγγιση, που υποστήριξε ότι οι έμφυλοι διαχωρισμοί υπήρχαν στην κοινωνία για μεγαλύτερο χρονικό διάστημα από ό,τι τα άτομα που τους διαμόρφωσαν, και στην «κονστρουβιστική» φεμινιστική προσέγγιση, που θεωρεί ότι οι έμφυλες σχέσεις είναι στενά δεμένες με τις προσωπικές μας απόψεις και με τον τρόπο που αυτές εκδη-

⁴ Το απόσπασμα αυτό βρίσκεται στο κείμενο των Crompton and Mann (1986b, σ. 7).

λώνονται στις καθημερινές μας αλληλεπιδράσεις με άλλα άτομα. Οι πρώιμες φεμινιστικές θεωρίες ασχολήθηκαν περισσότερο με τη θεωρητικοποίηση των έμφυλων διαχωρισμών, ενώ από τα μέσα της δεκαετίας του 1980 άρχισε να δίνεται σημασία στον τρόπο με τον οποίο η φυλή, η τάξη, η ηλικία κ.λπ. έχουν διαμορφώσει τις εμπειρίες των γυναικών. Έτσι, έχουν μορφοποιηθεί δισταμένες απόψεις σχετικά με τη δυνατότητα συνολικής αποτίμησης των έμφυλων διακρίσεων. Από τη μια πλευρά, υπάρχουν συγγραφείς που επιμένουν ότι είναι δυνατή η θεωρητική εξήγηση της υποταγής και της εκμετάλλευσης των γυναικών μέσω της έννοιας της πατριαρχίας. Από την άλλη πλευρά, εκφράζεται η άποψη ότι παρά τις διαφορές υπάρχουν κοινά χαρακτηριστικά στις εμπειρίες των γυναικών (Abbott, 2006, σ. 71-72).

Στο επόμενο τμήμα του παρόντος κειμένου περιγράφονται τα βασικά επιχειρήματα της «συμβατικής» προσέγγισης για την κοινωνική στρωμάτωση και γίνεται εκτεταμένη παρουσίαση της φεμινιστικής κυρίως κριτικής στη «συμβατική» προσέγγιση, ενώ, παράλληλα, υπογραμμίζεται το γενικότερο αδιέξοδο στο οποίο περιήλθε η συζήτηση για τις κοινωνικές τάξεις. Στη συνέχεια, αναλύονται οι προσπάθειες ενσωμάτωσης της διάστασης του κοινωνικού φύλου σε δύο βασικές θεωρήσεις της ταξικής ανάλυσης (δηλαδή του Γκόλντθορπ και του Ράιτ) και επισημαίνονται οι θεωρητικές επιπτώσεις από την ενσωμάτωση του κοινωνικού φύλου σε αυτές. Ακολουθεί μια σύντομη συζήτηση σχετικά με τη συνεχιζόμενη αμφισβήτηση της χρησιμότητας της έννοιας της κοινωνικής τάξης. Τέλος, το κείμενο ολοκληρώνεται με τη διατύπωση ορισμένων βασικών συμπερασμάτων που προκύπτουν από την ανάλυση που προηγήθηκε, καθώς επαναβεβαιώνεται η σημασία της ταξικής ανάλυσης για τη μελέτη των σύγχρονων κοινωνιών.

2. Η συζήτηση για το κοινωνικό φύλο και την κοινωνική τάξη

2.1 Η «συμβατική» προσέγγιση για την κοινωνική στρωμάτωση

Η θεωρητική συζήτηση για το κοινωνικό φύλο και την κοινωνική τάξη/κοινωνική στρωμάτωση έλαβε σημαντικές διαστάσεις μεταξύ των κοινωνιολόγων έπειτα από ένα άρθρο του Βρετανού κοινωνιολόγου Τζων Γκόλντθορπ (John Goldthorpe) στο επιστημονικό περιοδικό *Sociology* (*Κοινωνιολογία*),⁵ που στόχευε να απαντήσει στη φεμινιστική κριτική η οποία υπογράμμιζε την αδικαιολόγητη απουσία των γυναικών από τις θεωρίες και έρευνες της κοινωνικής στρωμάτωσης (Goldthorpe, 1983, Goldthorpe, 1984). Όμως η αντιπαράθεση ολοκληρώθηκε με το βιβλίο που επιμελήθηκαν οι Ρόζμαρυ Κρόμπτον (Rosemary Crompton) και Μάικλ Μαν (Michael Mann) με τίτλο *Φύλο και Στρωμάτωση* (*Gender and Stratification*), που ήταν το αποτέλεσμα ενός Συμποσίου για την κοινωνική δια-

⁵ Υπήρξε μια σειρά συγγραφέων που απάντησαν στο κείμενο του Γκόλντθορπ και ακολούθησε μία απάντησή του στο ίδιο περιοδικό (βλέπε Goldthorpe, 1984). Ακολούθησαν αρκετά άρθρα που γράφτηκαν από Βρετανούς κυρίως κοινωνιολόγους – αναφέρουμε τους Γκόρντον Μάρσαλ (Gordon Marshall), Ράιν Παλ (Ray Pahl), Τζων Σκοτ (John Scott) – πάνω στο ίδιο θέμα τα χρόνια που ακολούθησαν.

στρωμάτωση και το κοινωνικό φύλο που διοργανώθηκε το 1984 και το οποίο κατέληξε στη θέση ότι «το κοινωνικό φύλο έχει σημασία» (gender matters) για τη θεωρία της κοινωνικής στρωμάτωσης (Crompton and Mann, 1986a).

Ξεκινώντας τη συζήτησή μας με την παράθεση των επιχειρημάτων της λεγόμενης «συμβατικής» αντίληψης για τις κοινωνικές τάξεις που διατυπώνονται από τον Goldthorpe, θα επιχειρήσουμε να ξετυλίξουμε το κουβάρι των επιχειρημάτων με κάποια λογική σειρά ώστε να αναδειχθεί η πολυπλοκότητα της προσπάθειας για τη θεωρητική ενσωμάτωση του προβληματισμού για το κοινωνικό φύλο στο υφιστάμενο σώμα της ταξικής θεωρίας.

Ο Γκόλντθορπ, στηριζόμενος στη «δομολειτουργική» προσέγγιση του Τάλκοτ Πάρσονς, θεωρεί τη θέση της συζυγικής οικογένειας πολύ σημαντική για τον ορισμό ενός συστήματος κοινωνικής στρωμάτωσης. Δύο χαρακτηριστικά της προσέγγισης του Πάρσονς αξίζουν ιδιαίτερης προσοχής. Το πρώτο αφορά την κυρίαρχη μορφή στρωμάτωσης στις σύγχρονες δυτικές κοινωνίες, η οποία είναι η κοινωνική θέση ή κατάσταση (social status) και προκύπτει ως αποτέλεσμα των διαφορετικών αξιολογήσεων των οικογενειακών μονάδων σε σχέση με τα ποικίλα χαρακτηριστικά των μελών των οικογενειών καθώς επίσης και με το επίπεδο όσο και τον τρόπο ζωής τους. Με τη διαφορά, όμως, ότι οι ομάδες που προκύπτουν από αυτή τη διαδικασία ονομάζονται από τον Πάρσονς κοινωνικές τάξεις. Το δεύτερο χαρακτηριστικό αφορά τη «λειτουργιστική» διάσταση της προσέγγισης του Πάρσονς, που συνδέεται με την πεποίθησή του ότι υφίσταται μια καθολικότητα της στρωμάτωσης με βάση την κοινωνική θέση ή κατάσταση. Η καθολικότητα αυτή απορρέει από την ικανότητα των ατόμων να προχωρούν σε ηθική αξιολόγηση, η οποία με τη σειρά της είναι αναγκαία για τη λειτουργία των κοινωνικών συστημάτων.

Όμως για τον Γκόλντθορπ ακόμα σημαντικότερη είναι η δικαιολόγηση από τον Πάρσονς της κεντρικότητας της οικογένειας και όχι του ατόμου ως μονάδας για την αποτίμηση της στρωμάτωσης. Ο Πάρσονς καταφεύγει σε μια «λειτουργιστική» ερμηνεία που αποκωδικοποιεί τις «ανάγκες», όπως αυτές αποτυπώνονται σε τρία επίπεδα. Στο πρώτο επίπεδο, αυτό της συζυγικής οικογένειας, είναι αναγκαία η ισότητα στην κοινωνική θέση ή κατάσταση για να επιτευχθεί κάποιου είδους αλληλεγγύη μεταξύ των μελών της οικογένειας, να διατηρηθεί η ενότητά της και να κοινωνικοποιήσει τα τέκνα της. Ο πατέρας-σύζυγος που διαθέτει το δικαίωμα της «πλήρους και ανταγωνιστικής εμπλοκής» στο σύστημα των επαγγελματιών και η ύπαρξη διαφορετικών έμφυλων ρόλων δεν αναιρούν την ενότητα της οικογένειας, αλλά μάλλον τη στηρίζουν. Στο δεύτερο επίπεδο, αυτό της τοπικής κοινότητας, απαιτείται η βασική ισότητα της κοινωνικής θέσης ή κατάστασης μεταξύ των μελών της οικογένειας, ώστε να ορίζεται αναμφισβήτητα η κοινωνική θέση της μιας οικογένειας απέναντι στην άλλη. Σε αντίθετη περίπτωση, θα παρουσιάζονταν προβλήματα και σοβαρές απειλές στην ενότητα της κοινότητας και αίσθηση ανασφάλειας μεταξύ των μελών των οικογενειών. Τέλος, στο τρίτο επίπεδο, αυτό της ευρύτερης κοινωνίας, η πλήρης συμμετοχή του ενός μέλους (του άνδρα) της οικογένειας στο σύστημα των επαγγελματιών και μέσω αυτού της οικογένειας συνολικά βοηθά στην επίτευξη της αναγκαίας συνθήκης που υφίσταται στις σύγ-

χρονες βιομηχανικές κοινωνίες και αφορά την υψηλή κινητικότητα της εργασίας.

Το εξαγόμενο από τη συνεισφορά του Πάρσονς στη συλλογιστική του Γκόλντθορπ είναι ότι δεν δίνεται έμφαση στις υποκειμενικές αξιολογήσεις των ατόμων σχετικά με τον καθορισμό των κοινωνικών τάξεων, αλλά περιγράφονται συγκεκριμένες αντικειμενικά προσδιορισμένες κοινωνικές σχέσεις που συνδέουν τα άτομα και τις ομάδες και οι οποίες έχουν άμεση επίπτωση στις ζωές τους. Έτσι, η ταξική ανάλυση δεν είναι αυθαίρετη, αλλά απηχεί ένα ιστορικά συγκεκριμένο σύστημα καταμερισμού της εργασίας το οποίο καταλήγει σε μια διάρθρωση θέσεων που καταλαμβάνουν οι οικογένειες.

Στη συνέχεια παραθέτουμε ένα απόσπασμα του Γκόλντθορπ όπου δικαιολογείται εμβριθώς η «συμβατική» του αντίληψη για τις κοινωνικές τάξεις:

Έτσι λοιπόν είναι συνεπείς οι θεωρητικοί των τάξεων όταν υποστηρίζουν την άποψη ότι η οικογένεια συνιστά τη βασική μονάδα για την αποτίμηση της κοινωνικής στρωμάτωσης, και δεν ισχυρίζονται ότι αυτό θα έπρεπε να είναι έτσι για να επιτευχθούν συγκεκριμένες λειτουργικές ανάγκες. Θα λέγαμε ότι οι θεωρητικοί προσφέρουν μια περιγραφή που δίνει έμφαση στις ανισότητες στην εξουσία και στα πρόνομα που υπάρχουν στις σύγχρονες δυτικές κοινωνίες, και οι οποίες κυριαρχούν όχι εξαιτίας των γενικών λειτουργικών πλεονεκτημάτων τους αλλά εξαιτίας των πρόδηλων αυτόνομων ιδιοτήτων τους. Έτσι, οι θεωρητικοί των τάξεων θα συμφωνούσαν με τους «λειτουργιστές» ότι η θέση της οικογένειας, συνολικά, εντός του συστήματος της κοινωνικής στρωμάτωσης, όπως το αντιλαμβάνονται, απορρέει από τη θέση του «αρχηγού» της οικογένειας, με την έννοια του μέλους της οικογένειας –τυπικά του συζύγου-πατέρα– που έχει την πλήρη δέσμευση να συμμετέχει στην αγορά εργασίας (Goldthorpe, 1983, σ. 467-468).

Σύμφωνα με την αλληλουχία των επιχειρημάτων που παραθέτει ο Γκόλντθορπ αποδεικνύεται ότι η οικογένεια είναι η μονάδα ανάλυσης της κοινωνικής στρωμάτωσης εξαιτίας του ότι μόνο ορισμένα μέλη της οικογένειας, κυρίως οι άνδρες, κατέχουν, λόγω της συμμετοχής τους στην αγορά εργασίας, μια άμεσα καθοριστική θέση στην ταξική δομή. Η θέση των άλλων μελών της οικογένειας και των γυναικών συζύγων, που δεν έχουν τυπικά ίσες ευκαιρίες συμμετοχής στην αγορά εργασίας, καθορίζεται μόνο έμμεσα. Έτσι, όπως χαρακτηριστικά σημειώνει ο Γκόλντθορπ, η ταξική θέση των γυναικών «απορρέει» από αυτή, του «αρχηγού» της οικογένειας (Goldthorpe, 1983, σ. 468).

Με άλλα λόγια, ο Γκόλντθορπ υποστηρίζει ότι δεν υπήρξε πρόθεση από την πλευρά των θεωρητικών και των ερευνητών που ασχολούνται με τις κοινωνικές τάξεις να υποβαθμίσουν τη θέση και το ρόλο των γυναικών. Αντίθετα, η συγκεκριμένη υποτίμηση της θέσης των γυναικών στα συστήματα της κοινωνικής στρωμάτωσης συνδέεται με την ιεράρχηση που κυριαρχεί στις σύγχρονες δυτικές κοινωνίες και, άρα, δεν τίθεται ζήτημα αποκατάστασης της θέσης των γυναικών στην κοινωνική στρωμάτωση.

Παρόμοια άποψη με αυτή του Γκόλντθορπ εκφράστηκε και από έναν άλλο θε-

ωρητικό των τάξεων, τον Φρανκ Πάρκιν, ο οποίος επεξεργάστηκε θεωρητικά την έννοια της κοινωνικής περιχαράκωσης (social closure) που υπογραμμίζει τη σημασία των σχέσεων εξουσίας και της κοινωνικής δράσης και παραπέμπει σε μορφές κοινωνικού αποκλεισμού:

Η θέση των γυναικών συγκρινόμενη με αυτή των ανδρών φυσικά περιλαμβάνει αρκετά μειονεκτήματα σε διάφορες σφαίρες της κοινωνικής ζωής ιδιαίτερα όσον αφορά τις ευκαιρίες απασχόλησης, την ιδιοκτησία, το εισόδημα κ.λπ. Ωστόσο, αυτές οι ανισότητες που συνδέονται με έμφυλες διαφορές δεν μπορούν να θεωρηθούν ως συστατικά της κοινωνικής στρωμάτωσης. Αυτό οφείλεται στο ότι για τη μεγάλη πλειοψηφία των γυναικών η κατανομή των κοινωνικών και οικονομικών απολαβών καθορίζεται κυρίως από τη θέση των οικογενειών τους και ιδιαίτερα του άνδρα αρχηγού. Παρ' ότι σήμερα οι γυναίκες, ως γυναίκες, μοιράζονται μεταξύ τους πολλά χαρακτηριστικά που απηχούν συγκεκριμένη κοινωνική θέση, οι εκ μέρους τους διεκδικήσεις επί των διαθέσιμων πόρων δεν καθορίζονται κυρίως από το επάγγελμά τους αλλά, συχνότερα, από το επάγγελμα του πατέρα ή του συζύγου τους. Και αν οι γυναίκες-σύζυγοι και οι κόρες των ανειδίκευτων εργατών έχουν κάποια κοινά με τις συζύγους και τις κόρες των πλούσιων γαιοκτημόνων, δεν υπάρχει αμφιβολία ότι οι διαφορές στη συνολική τους κατάσταση είναι πολύ πιο εντυπωσιακές και σημαντικές. Μόνο αν οι αδυναμίες που συνδέονται με τη θέση των γυναικών εμφανίζονταν πιο μεγάλες ώστε να προηγούνται των ταξικών διαφορών τότε μόνο θα ήταν ρεαλιστικό να θεωρεί κανείς το κοινωνικό φύλο ως σημαντική διάσταση της κοινωνικής στρωμάτωσης (Parkin, 1971, σ. 14-15).

Επιπρόσθετα, σύμφωνα με τον Γκόλντθορπ (1983, σ. 469), η σημασία των συζυγικών οικογενειών ως μονάδων για την κοινωνική στρωμάτωση δεν είναι αποτέλεσμα μόνο του ταξικού καθορισμού (ένα είδος «μοίρας»), αλλά οφείλεται επίσης στη διαδικασία σχηματισμού των τάξεων και στην ταξική δράση. Όσον αφορά στη διαδικασία σχηματισμού των τάξεων, οι γυναίκες, λόγω του ότι δεν κατέχουν στρατηγικές θέσεις στο σύστημα επαγγελματίων, δεν έχουν διαπραγματευτική δύναμη για να επιτύχουν τη βελτίωση της κατάστασής τους (Parkin, 1979, σ. 85). Παράλληλα, παρά τις έμφυλες διαφορές δεν φαίνεται να συγκροτείται ένα αρραγές γυναικείο ταξικό μέτωπο, καθώς οι γυναίκες προέρχονται από οικογένειες που ανήκουν σε διαφορετικές ταξικές θέσεις.

Παρ' όλα αυτά, ο Γκόλντθορπ επισημαίνει ότι η «συμβατική» αντίληψη για τις κοινωνικές τάξεις μπορεί υπονομευτεί κυρίως εξαιτίας δύο υφιστάμενων κοινωνικών τάσεων: α) της διεύρυνσης του αριθμού των οικογενειών χωρίς άνδρα «αρχηγό», και β) του αυξανόμενου αριθμού των παντρεμένων γυναικών που απασχολούνται και ιδιαίτερα αυτών που έχουν διαφορετικό επάγγελμα από τους συζύγους τους. Η πρώτη τάση δεν φαίνεται να αναιρεί τη σημασία της «συμβατικής» αντίληψης για τις κοινωνικές τάξεις, αν και εισάγει ορισμένα πρακτικά/εμπειρικά προβλήματα. Όμως, η δεύτερη τάση φαίνεται, σύμφωνα με τον Γκόλντθορπ, ότι μπορεί να οδηγήσει σε σημαντικά προβλήματα, ειδικότερα αν παρουσιάζο-

νται οικογένειες με δύο «αρχηγούς» ή με αρχηγούς που σύμφωνα με το επάγγελμά τους καταχωρίζονται σε διαφορετικές ταξικές θέσεις.

2.2 Η κριτική αντιπαράθεση στη «συμβατική» προσέγγιση

Στη «συμβατική» προσέγγιση του Γκόλντθορπ διατυπώθηκε σημαντική κριτική από διάφορες πλευρές, αλλά υπήρξε και σημαντική υποστήριξη – κυρίως από τους Λόκγουντ (Lockwood, 1986) και Μάρσαλ κ.ά. (Marshall et al., 1988). Η πιο έντονη κριτική ήταν από τη φεμινιστική σκοπιά (Stanworth, 1984, Walby, 1986, Stacey, 1986, Crompton and Mann, 1986b), αλλά εκφράστηκαν και πιο ήπιες κριτικές απόψεις από το ίδιο το στρατόπεδο της κοινωνικής στρωμάτωσης (π.χ. Bechhofer, 1986, Scott, 1994).

Ειδικότερα, αναφερόμαστε σε δύο σύνθετα κριτικά ερωτήματα που αμφισβητούν την εξηγητική και ερμηνευτική σημασία της «συμβατικής» προσέγγισης όπως την παρουσιάζει ο Γκόλντθορπ. Τα ερωτήματα αυτά διατυπώνονται παρακάτω και στη συνέχεια θα αναλυθούν εκτενώς:

- 1) Ποια είναι η καταλληλότερη μονάδα για την ανάλυση της κοινωνικής στρωμάτωσης (η οικογένεια ή το άτομο);
- 2) Πώς εντάσσεται η οικιακή εργασία που εκτελείται κυρίως από γυναίκες στην κοινωνική στρωμάτωση;

Σχετικά με το πρώτο ερώτημα, δεν μπορεί να αγνοηθεί το γεγονός ότι ο Γκόλντθορπ υπογράμμισε την έννοια των ταξικών θέσεων οι οποίες απορρέουν από τη θέση που καταλαμβάνουν οι άνδρες αρχηγοί των οικογενειών στην αγορά εργασίας. Οι γυναίκες αποκλείονται καθώς η θέση τους είναι πιο αδύναμη. Παρουσιάζεται, έτσι, μια «απο-ατομικοποίηση» των τάξεων, χαρακτηριστικό που συνδέεται με την κυριαρχία της δομικής ανάλυσης, τόσο στη βεμπεριανή όσο και στη μαρξιστική ανάλυση, στην αμερικανική αλλά και την ευρωπαϊκή κοινωνιολογία κατά τη δεκαετία του 1970. Παράλληλα, επειδή χρειάζεται να αντιμετωπίσει την εμπειρική διάσταση του ζητήματος, ο Γκόλντθορπ θεωρεί ότι η ταξική θέση της οικογένειας είναι ταυτόσημη με το επάγγελμα του άνδρα αρχηγού της οικογένειας. Δηλαδή, στη δική του ανάλυση, η ταξική θέση (class position) ταυτίζεται με μια κατάσταση που απορρέει από τη θέση στην αγορά (market status).⁶ Αν και αυτό απλοποιεί το πρόβλημα, στην πραγματικότητα αγνοείται το γεγονός ότι η ανάλυση σε επίπεδο ατόμου θα επέτρεπε να εισαγάγει κανείς το κοινωνικό φύλο στη συζήτηση, καθώς η απασχόληση δεν έχει ουδέτερο κοινωνικό φύλο, μάλλον το αντίστροφο συμβαίνει.

Η κριτική της Στάνουορθ (Stanworth, 1984) είναι καταλυτική καθώς αναλύει

⁶ Σε αυτό το σημείο διατυπώνεται και μια κριτική από τον Scott (1994) στην ανάλυση του Goldthorpe (1983) η οποία υποστηρίζει την εξίσωση της ταξικής κατάστασης ή θέσης, που παραπέμπει σε οικογένειες, με το κοινωνικό γόητρο ή κύρος που συνδέεται με τα επαγγέλματα. Αυτό το αναλυτικό και θεωρητικό πρόβλημα κατά τον Σκοτ θα μπορούσε να λυθεί αν οι αναλυτές των κοινωνικών τάξεων δεν ταύτιζαν τις κοινωνικές τάξεις με το κοινωνικό γόητρο (social status), αλλά επιχειρούσαν να διαχωρίσουν την τάξη από το κοινωνικό φύλο. Έτσι, θα μπορούσαν να διατηρήσουν και τις δύο μονάδες ανάλυσης αλλά για διαφορετικά επίπεδα της συζήτησης για τις κοινωνικές τάξεις. Αντίστοιχες παρατηρήσεις μπορεί να γίνουν από τη σκοπιά της βεμπεριανής ανάλυσης σε πολλές θεωρίες κοινωνικής στρωμάτωσης (Barbalet, 1980).

τους βασικούς ισχυρισμούς του Γκόλντθορπ. Η συνολική της κριτική είναι η ακόλουθη:

Οι περιορισμένες ευκαιρίες απασχόλησης των γυναικών –δηλαδή οι υποδεέστερες ταξικές τους θέσεις– αποτελούν την έκφραση της κυριαρχίας των ανδρών πάνω στις γυναίκες μέσω των διαδικασιών του σχηματισμού των κοινωνικών τάξεων και της ταξικής δράσης, και δεν είναι απλά, όπως θεωρεί ο Γκόλντθορπ, μια έκφραση της οικογενειακής κυριαρχίας των συζύγων πάνω στις γυναίκες τους. Η ανάλυση του Goldthorpe αγνοεί τον τρόπο με τον οποίο το κοινωνικό φύλο εμπλέκεται στην παραγωγή και την αναπαραγωγή του ταξικού συστήματος, και το βαθμό στον οποίο οι υποδεέστερες ταξικές θέσεις των γυναικών, παντρεμένων ή μη, μορφοποιούνται από τη δυναμική της ίδιας της τάξης (Stanworth, 1984, σ. 167).

Η Στάνουωρθ ουσιαστικά ανασκευάζει τα επιχειρήματα του Γκόλντθορπ, επιχειρώντας, ταυτόχρονα, να δείξει την ανεπάρκεια της ανάλυσής του και την αδυναμία του να αντιμετωπίσει ουσιαστικά το ζήτημα του κοινωνικού φύλου και να το ενσωματώσει αποτελεσματικά στη θεωρία και την έρευνα της κοινωνικής στρωμάτωσης. Συγκεκριμένα, η Στάνουωρθ αντιπαρατίθεται σε τρεις ισχυρισμούς του Γκόλντθορπ:

Πρώτον, στον ισχυρισμό ότι εντός των οικογενειών οι άνδρες έχουν την πιο εκτεταμένη ανάμιξη στην αγορά εργασίας και, ως εκ τούτου, θεωρούνται «εκπρόσωποι» της σχετικά ομοιογενούς οικογένειας και ότι γι' αυτό το λόγο μελετάται η ταξική τους θέση, η Στάνουωρθ υποστηρίζει ότι η χωρίς επιχειρήματα επιμονή σχετικά με την ενιαία φύση της οικογένειας χρησιμοποιείται για να μετασχηματίσει ένα «υποδεέστερης» εξέλιξης εργατικό δυναμικό σε ένα ανθρώπινο δυναμικό το οποίο παραβλέπεται λόγω των αναγκών της ταξικής ανάλυσης.

Δεύτερον, στον ισχυρισμό του Γκόλντθορπ ότι η απασχόληση των παντρεμένων γυναικών διέπεται από το ταξικό πλαίσιο που ορίζει η απασχόληση των συζύγων τους, η Στάνουωρθ επισημαίνει ότι η εμπειρία της απασχόλησης των ανδρών και των γυναικών διαφέρει αρκετά και ως εκ τούτου η απασχόληση των παντρεμένων γυναικών δημιουργεί διαφορετικές προϋποθέσεις για την αποτίμηση της ταξικής θέσης των γυναικών σε σύγκριση με αυτή των ανδρών. Η ύπαρξη ενός «οικογενειακού σχεδίου» δεν σημαίνει αυτόματα την αναγωγή της ταξικής θέσης του ενός σε αυτή του άλλου. Αντίθετα, το «οικογενειακό σχέδιο» έχει ως αποτέλεσμα την ενδυνάμωση της ταξικής θέσης των ανδρών και την αποδυνάμωση αυτής των γυναικών.

Τρίτον, στον ισχυρισμό ότι οι σύγχρονοι γάμοι είναι βασικά ομόλογοι σε σχέση με την κοινωνική τάξη, η Στάνουωρθ αναλύοντας τα στοιχεία που παραθέτει ο Γκόλντθορπ καταδεικνύει ότι υπάρχει σημαντική ασυμφωνία ανάμεσα στις ταξικές θέσεις των δύο συζύγων. Ειδικότερα, είναι αρκετά μεγάλο το ποσοστό των παντρεμένων γυναικών, το οποίο, συγκρινόμενο με αυτό των παντρεμένων ανδρών, κατέχει «προλεταριακές» ταξικές θέσεις. Το γεγονός αυτό δείχνει ότι η «συμβατική» προσέγγιση για τις κοινωνικές τάξεις αντί να φωτίσει τις διαφορές στην ταξική θέση μεταξύ των δύο φύλων στην πραγματικότητα τις συσκοτίζει στο βαθμό που θεωρεί ότι οι ταξικές εμπειρίες των δύο φύλων είναι παρόμοιες.

Η κριτική της Στάνουωρθ στον τρίτο ισχυρισμό του Γκόλντθορπ έχει σημαντικές επιπτώσεις στη θέση των Μπρίτεν και Χηθ (Britten και Heath, 1983) που υποστηρίζουν ότι θα μπορούσε κανείς να ταξινομήσει τις συζυγικές οικογένειες σε τάξεις, στηριζόμενος στην επαγγελματική κατάσταση τόσο του άνδρα όσο και της γυναίκας (cross-class analysis). Η σχετική κριτική της Στάνουωρθ είναι ότι οι Μπρίτεν και Χηθ που αναφέρονται σε οικογένειες οι οποίες συνδυάζουν διαφορετικά ταξικά χαρακτηριστικά στην πραγματικότητα υιοθετούν την οικογένεια ως μονάδα ανάλυσης των τάξεων και υπογραμμίζουν υπέρμετρα έναν σχετικά μικρό αριθμό περιπτώσεων οικογενειών όπου ο άνδρας εργάζεται χειρωνακτικά, ενώ η γυναίκα του εργάζεται πνευματικά, δηλαδή περιπτώσεις όπου οι παντρεμένες γυναίκες έχουν υψηλότερη ταξική θέση σε σύγκριση με τους άνδρες τους.

Σύμφωνα με τον Γκόλντθορπ, οι συνδυαστικές ταξινομήσεις που προτείνουν οι Μπρίτεν και Χηθ δεν είναι ταξικές αναλύσεις, καθώς περιορίζονται στην περιγραφή του κοινωνικού υπόβαθρου των συζυγικών οικογενειών. Πιο συγκεκριμένα, για τον Γκόλντθορπ, η χρήση ακατάλληλων κατηγοριοποιήσεων της απασχόλησης των ανδρών και των γυναικών μπορεί να οδηγήσει σε ένα μεγάλο ποσοστό οικογενειών που συνδυάζουν διαφορετικά ταξικά χαρακτηριστικά (cross-class families), δημιουργώντας έτσι τεχνητή διάχυση των ταξικών χαρακτηριστικών αλλά και μια τεχνητή κοινωνική κινητικότητα λόγω των διαφορετικών κατηγοριοποιήσεων των παντρεμένων ανδρών και γυναικών. Μια δεύτερη ένσταση του Γκόλντθορπ είναι ότι και η απασχόληση ή μη των γυναικών θα δημιουργήσει διαφορετικές κατηγορίες οικογενειών, ενώ θα καταστεί δύσκολη η εξαγωγή συμπερασμάτων ακόμα και σε εκείνες τις περιπτώσεις οικογενειών όπου και οι δύο σύζυγοι κατέχουν την ίδια ταξική θέση. Εν ολίγοις, για τον Γκόλντθορπ ο συνυπολογισμός των γυναικών στην ταξική ανάλυση θα καταστεί εξόχως προβληματικός. Όπως λέει χαρακτηριστικά, «το αποτέλεσμα του να πάψουν οι γυναίκες να είναι περιφερειακές ως προς το ταξικό σύστημα, οδηγεί σε μια εντυπωσιακή διαδικασία αποσυναρμολόγησης των τάξεων» (Goldthorpe, 1983, σ. 485).⁷

Συνοπτικά, η Στάνουωρθ υποστηρίζει ότι μια σοβαρή αναθεώρηση της σχέσης των γυναικών με την ταξική δομή θα οδηγούσε σε μια πολύ πιο ριζική επανεπεξεργασία των κατηγοριών της ταξικής ανάλυσης από αυτή του Γκόλντθορπ ή των θεωρητικών που μελετούν συνδυασμούς διαφορετικών ταξικών χαρακτηριστικών εντός των οικογενειών. Αντίθετα, υπάρχουν αρκετά σοβαρά ζητήματα τα οποία αγνοούνται από τους θεωρητικούς της κοινωνικής στρωμάτωσης (Stanworth, 1984, σ. 165):

- Η λειτουργία της αγοράς εργασίας απέναντι στις γυναίκες.
- Οι διαδικασίες που μορφοποιούν τις αλληλο-συσχετίσεις ανάμεσα στις ταξικές θέσεις των ανδρών και των γυναικών.
- Η σημασία της απλήρωτης εργασίας και της άτυπης οικονομίας.
- Οι σχέσεις εντός του ταξικού συστήματος ανάμεσα στα άτομα, τα νοικοκυριά και τις οικογένειες.

Σχετικά με το δεύτερο ερώτημα, που αφορά συμπερίληψη της οικιακής εργα-

⁷ Η φράση αυτή του Γκόλντθορπ ήταν προφητική καθώς αποτύπωσε το εύρος της αποσταθεροποιητικής κριτικής που σηματοδότησε η φεμινιστική προσέγγιση στην ταξική ανάλυση.

σίας των γυναικών στη συζήτηση για την κοινωνική στρωμάτωση, είναι ανάγκη να υπογραμμίσουμε τη διάκριση που γίνεται εξ αντικειμένου όταν κανείς αναφέρεται στις κοινωνικές τάξεις/κοινωνικά στρώματα ανάμεσα: α) στις ανισότητες που απορρέουν από τη συμμετοχή στην απασχόληση και τη συνδεδεμένη με αυτή ιεράρχηση των επαγγελματιών όπως και από την ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής, και β) στις ανισότητες που απορρέουν από το οικογενειακό και το συγγενικό σύστημα. Η Στέησν (Stacey, 1986) επισημαίνει ότι υπάρχουν δύο σφαίρες στη σύγχρονη κοινωνία: η «δημόσια» και η «ιδιωτική» σφαίρα. Η δεύτερη σφαίρα, παρ' ότι εξίσου σημαντική με την πρώτη, αγνοείται στη συζήτηση για τη σχέση του κοινωνικού φύλου με τις κοινωνικές τάξεις. Ειδικότερα, η θέση της εισάγει μια καταλυτική κριτική στη «συμβατική» αντίληψη για την κοινωνική στρωμάτωση:

Η κοινωνική διάταξη στηρίζεται σε δύο συστήματα, αυτό που απορρέει από τη δημόσια σφαίρα και αυτό που απορρέει από την ιδιωτική. Η έμφυλη διάταξη, που ορίζεται στην οικιακή σφαίρα, εκφράζεται και στη δημόσια σφαίρα. Η έμφυλη διάταξη διαπερνά το σύνολο της κοινωνίας, επιδρώντας με άνισο τρόπο στις ευκαιρίες για τη ζωή (life-chances) των ανδρών και των γυναικών στη δημόσια σφαίρα, όπως επίσης και η εξουσία τους και στις δύο σφαίρες. (...). Η έμφυλη διάταξη όπως ενσωματώθηκε στο συγγενικό σύστημα έχει, όπως είχε και στο παρελθόν, σημαντικές επιπτώσεις στη μεταβίβαση της ιδιοκτησίας, των πόρων και των δεξιοτήτων και ως εκ τούτου στη διαδικασία σχηματισμού των τάξεων και στον ορισμό των ομάδων με βάση το κύρος/γόητρο (status groups). (...). Η ίδια η ανάπτυξη του καπιταλισμού μετασχημάτισε την οικογένεια. Η οικιακή και η δημόσια σφαίρα άλλαξαν και ακόμη αλλάζουν παράλληλα (Stacey, 1986, σ. 220).

Αυτή η θέση της Στέησν αναδεικνύει τη σημασία της μελέτης των έμφυλων σχέσεων οι οποίες υφίστανται παράλληλα με τις ταξικές σχέσεις. Το ερωτηματικό για την Στέησν είναι πώς θα συνδέσει κανείς τις δύο αυτές σφαίρες οι οποίες αφορούν τόσο την εμπειρική πραγματικότητα όσο και την ιδεολογία των ατόμων. Εδώ εντάσσεται στη συζήτηση η έννοια της *πατριαρχίας*,⁸ η οποία αφορά ένα συγκεκριμένο τύπο οικογένειας, οργάνωσης των συγγενικών δεσμών, του νοικοκυριού αλλά και της γραμμής καταγωγής των ατόμων.

Η κριτική της Ουάλμπυ (Walby, 1986) –η οποία εισάγει την έννοια της πατριαρχίας στη σχετική συζήτηση για τις κοινωνικές τάξεις– στη «συμβατική» αντίληψη ξεκινά, όπως και η αντίστοιχη της Stacey (1986), από την αναγνώριση του γεγονότος ότι αγνοείται ο καταμερισμός της εργασίας κατά φύλο εντός του νοικοκυριού. Έτσι, έμμεσα αποσιωπείται ο διαχωρισμός ανάμεσα στους άνδρες-συζύγους και τις νοικοκυρές οι οποίες εκτελούν ένα μεγάλο τμήμα της απλήρωτης οικιακής εργασίας. Στο βαθμό που διατηρείται ως μονάδα ανάλυσης η οικογένεια, αποκρύπτονται ουσιαστικά οι έμφυλες ανισότητες. Στηριζόμενη στην άποψη ότι η οικιακή εργασία αποτελεί

⁸ Η πατριαρχία θα μπορούσε να ονομαστεί και έμφυλη διάρθρωση/διάταξη που κυριαρχείται από τους άνδρες. Πρόκειται πάντως για μια έννοια που έχει μια ιστορικότητα και/ή προσφέρει μια συγκεκριμένη περιγραφή και ερμηνεία του μετασχηματισμού των έμφυλων σχέσεων. Για μια κριτική στην πατριαρχία βλέπε Pollert (1996).

ιδιαίτερη μορφή εργασίας, η Ουάλμπυ υποστηρίζει ότι οι νοικοκυρές αποτελούν μια ξεχωριστή κοινωνική τάξη. Έτσι υπονοείται η ύπαρξη ενός πατριαρχικού τρόπου παραγωγής, όπου οι άνδρες εκμεταλλεύονται την απλήρωτη εργασία των γυναικών-νοικοκυρών οι οποίες προσφέρουν την εργασία τους στην οικογένεια. Αν και δεν υποστηρίζει ότι όλες οι γυναίκες αποτελούν μία τάξη, η Ουάλμπυ επισημαίνει ότι αρκετές γυναίκες έχουν μια διττή ταξική θέση που προκύπτει από τη συμμετοχή τους στην αγορά εργασίας και από την παροχή οικιακής εργασίας.

Η άποψη της Ουάλμπυ (1986) διαφέρει από τις άλλες κριτικές θεωρήσεις της «συμβατικής» προσέγγισης καθώς επιχειρεί να ανασκευάσει τα επιχειρήματα και να συνεισφέρει σε μια προσπάθεια θεωρητικής σύνθεσης της διάστασης του κοινωνικού φύλου με την ταξική θεωρία. Ειδικότερα, θέτοντας το ζήτημα της έμφυλης πολιτικής, υποστηρίζει ότι υπάρχουν διαφορετικές ταξικές κατηγορίες ανδρών και γυναικών ανάλογα με την εμπλοκή τους στη δημόσια και/ή την οικιακή σφαίρα. Έτσι, παραδέχεται ότι:

Προσπάθησα να επεξεργαστώ μια πιο επαρκή θεώρηση της σχέσης κοινωνικού φύλου και στρωμάτωσης, υποστηρίζοντας ότι ενώ οι άγαμες μισθωτές γυναίκες θα έπρεπε να συνδέονται με μια ταξική θέση ανάλογα με το επάγγελμά τους, οι παντρεμένες γυναίκες κατέχουν μια διττή ταξική θέση, καθώς η μία ταξική θέση απορρέει από την αμειβόμενη εργασία και η άλλη θέση προκύπτει από το ρόλο τους ως νοικοκυρών σε σχέση με τους συζύγους τους. Με τον ίδιο τρόπο, οι παντρεμένοι άνδρες έχουν μια διττή ταξική θέση: μια που συνδέεται με την μισθωτή τους απασχόληση και μια άλλη από την θέση τους ως σύζυγοι απέναντι στη γυναίκα-νοικοκυρά (Walby, 1986, σ. 39).

Και οι δύο άξονες κριτικής –πάνω στα δύο ερωτήματα που διατυπώθηκαν νωρίτερα– δεν έχουν αναιρέσει τη χρησιμότητα και τη σημασία της «συμβατικής» προσέγγισης της ταξικής ανάλυσης, η οποία μάλιστα διατήρησε επί μακρόν μια σημαντική ισχύ στην ταξική θεωρία και έρευνα. Η αντιπαράθεση που διογκώθηκε κατά τη δεκαετία του 1980 και συνεχίστηκε και τις επόμενες δεκαετίες –όχι όμως με την ίδια μορφή– μορφοποίησε ορισμένα ακαδημαϊκά στρατόπεδα όχι τόσο σε σχέση με το θέμα της τρόπου μέτρησης των κοινωνικών τάξεων αλλά κυρίως σε σχέση με το αν είναι ένας ή δύο οι άξονες της κοινωνικής στρωμάτωσης. Πιο συγκεκριμένα, η Στέηου (1986, σ. 217) αναγνώρισε τρία τέτοια στρατόπεδα:⁹ α) τη συντηρητική άποψη που εκφράστηκε σχετικά με την πρωτοκαθεδρία της αγοράς για τον ορισμό των κοινωνικών τάξεων (Goldthorpe, 1983, Goldthorpe, 1984, Lockwood, 1986), β) την ισχυρή ριζοσπαστική άποψη των φεμινιστών συγγραφέων (Stanworth, 1984, Stacey, 1986, Walby, 1986), και γ) την ενδιάμεση, συνδυαστική θέση (Crompton and Mann, 1986b, Mann, 1986).

Η θέση του Μαν (Mann, 1986) είναι αρκετά διαφωτιστική, καθώς θεωρεί ότι χρειάζεται μια ενιαία θεώρηση για το κοινωνικό φύλο και τη στρωμάτωση. Ειδικότερα, ο Μαν παρουσιάζει την πατριαρχία ως έναν ιστορικό τύπο όπου η εξου-

⁹ Αυτό όμως δεν σημαίνει ότι η ίδια υπονόησε την ύπαρξη συνοχής στο εσωτερικό κάθε στρατοπέδου.

σία βρίσκεται στους άνδρες αρχηγούς των νοικοκυριών. Η κοινωνική στρωμάτωση στις παρελθούσες κοινωνίες είχε δύο διαστάσεις: α) η μία διάσταση αποτελείται από το νοικοκυριό/την οικογένεια/την καταγωγή αλλά και από την κυριαρχία του ανδρικού φύλου, και β) η δεύτερη διάσταση αποτελείται από ένα συνδυασμό χαρακτηριστικών της «δημόσιας» στρωμάτωσης τα οποία υπάρχουν σε μια συγκεκριμένη κοινωνία. Όμως, στις παρελθούσες κοινωνίες αυτές οι δύο διαστάσεις ήταν διαχωρισμένες. Κατά τον Μαν, στις παρελθούσες κοινωνίες υφίσταντο οι ακόλουθες υποθέσεις της ορθόδοξης θεωρίας της κοινωνικής στρωμάτωσης:

- 1) Η οικογένεια ήταν η μονάδα του συστήματος στρώματωσης.
- 2) Η κοινωνική θέση της οικογένειας καθοριζόταν από το κύρος/γόητρο του άνδρα αρχηγού του νοικοκυριού.
- 3) Οι γυναίκες ζούσαν εντός οικογενειών.
- 4) Το κύρος/γόητρο της γυναίκας εξισωνόταν με εκείνο του άνδρα τους.
- 5) Οι γυναίκες καθόριζαν το δικό τους κοινωνικό κύρος/γόητρο μόνο όταν δεν ήταν προσαρτημένες στους άνδρες.
- 6) Οι γυναίκες βρίσκονταν σε χειρότερη θέση σε σχέση με τους άνδρες και αξιολογούνταν διαφορετικά με βάση το κοινωνικό φύλο, αλλά αυτό δεν σχετιζόταν με την κοινωνική στρωμάτωση.

Στις παρελθούσες κοινωνίες η εσωτερική δομή της δημόσιας στρωμάτωσης δεν ήταν επηρεασμένη από το κοινωνικό φύλο. Παρ' όλα αυτά, σύμφωνα με τον Μαν (1986), σήμερα δεν υφίσταται πλέον η πατριαρχία λόγω του ότι έχει σταδιακά αρθεί ο διαχωρισμός ανάμεσα στη δημόσια και την ιδιωτική σφαίρα. Αυτό οφείλεται στην ύπαρξη τάσεων στην απασχόληση οι οποίες οδηγούν στην ανάδειξη κοινωνικών τάξεων με καθολικά χαρακτηριστικά, στην επέκταση των κοινωνικών δικαιωμάτων σε τέτοιο βαθμό ώστε να αφορούν όλα τα άτομα σε μια κοινωνία, και στην παρέμβαση του κράτους μέσω της προνοιακής πολιτικής του στο επίπεδο των νοικοκυριών και των οικογενειών. Παρ' όλα αυτά σημειώνεται μια επιβίωση «νεο-πατριαρχικών» χαρακτηριστικών στην κουλτούρα των σύγχρονων κρατών που αφορούν τις αξίες και τις πρακτικές και εισάγουν ζητήματα πολιτικής στη συζήτηση για τις κοινωνικές τάξεις.

Σύμφωνα με τον Μαν (1986), στη σύγχρονη κοινωνία το κοινωνικό φύλο μετασχηματίζει τις κοινωνικές τάξεις. Με άλλα λόγια, τόσο το κοινωνικό φύλο όσο και η κοινωνική τάξη τμηματοποιούν το ένα τις επιπτώσεις του άλλου. Στο βαθμό που και οι δύο τάσεις συμβαίνουν παράλληλα, παρατηρείται μια αρκετά περίπλοκη μορφή κοινωνικής στρωμάτωσης στην οποία δεν είναι εύκολο να διακρίνει κανείς ποιος παράγοντας από τους δύο παίζει τον κυρίαρχο ρόλο.

Είναι ενδιαφέρον ότι το επιχείρημα που διατυπώνει ο Μαν (1986, σ. 56), σαν να τηρεί ίσες αποστάσεις, είναι διπλό καθώς υποστηρίζει ότι η στρωμάτωση είναι έμφυλη και ότι το κοινωνικό φύλο είναι στρωματοποιημένο. Επιπρόσθετα, η Κρόμτον (1995) αναφέρεται στη διεπιφάνεια του κοινωνικού φύλου και της κοινωνικής τάξης (gender/class interface), γεγονός που οδηγεί στη γεφύρωση των προσεγγίσεων και όχι στην αντιπαράθεσή τους, όπως παρατηρείται από τη συζήτηση που προηγήθηκε. Βέβαια, αυτή η γεφύρωση αποτέλεσε ένα διακύβευμα το

οποίο ξεχάστηκε στη συνέχεια και μόνο κατά την τελευταία δεκαετία άρχισαν να ακούγονται και πάλι φωνές που παροτρύνουν προς αυτή την κατεύθυνση.¹⁰

Συνοπτικά, η όλη αντιπαράθεση για την απουσία του κοινωνικού φύλου από τη «συμβατική» προσέγγιση των κοινωνικών τάξεων ήταν αποτέλεσμα της γενικότερης κριτικής απέναντι στις «στρουκτουραλιστικές» και «λειτουργιστικές» κοινωνικές θεωρήσεις που θεωρήθηκαν ότι πάσχουν από την απουσία της κοινωνικής δράσης, από έναν άκρατο οικονομισμό, και από τη ρητή ή άρρητη υπόθεση τόσο της ανδρικής όσο και της κρατικής κυριαρχίας στις μελετώμενες κοινωνίες. Η κριτική απέναντι στην έννοια της κοινωνικής τάξης ήταν αρκετά έντονη, καθώς θεωρήθηκε ότι αποτελεί ένα κρίσιμο πεδίο αμφισβήτησης των βεβαιοτήτων που είχε η παραδοσιακή κοινωνιολογική σκέψη. Παράλληλα, η κριτική απέναντι στη «συμβατική» προσέγγιση ήταν και μια αμφισβήτηση της ποσοτικής ταξικής ανάλυσης, δηλαδή εκείνης της ανάλυσης που επιχειρεί να μετρήσει με όσο το δυνατόν μεγαλύτερη ακρίβεια την ταξική θέση και να κατατάξει –με σημαντική βεβαιότητα– τις οικογένειες και/ή τα άτομα σε αυστηρά προκαθορισμένα κελιά που παραπέμπουν σε συγκεκριμένες κοινωνικές τάξεις ή στρώματα. Παρ' ότι η αντιπαράθεση αυτή είχε αποδέκτες αλλά και συμμετέχοντες που ασχολούνταν με την ταξική ανάλυση, η συζήτηση δεν αναπτύχθηκε αρκετά μεταξύ διαφορετικών προσεγγίσεων της ταξικής ανάλυσης. Όπως είναι εύλογο, οι επιπτώσεις αυτής της συζήτησης στις διαφορετικές προσεγγίσεις της ταξικής ανάλυσης ήταν σημαντικές.

3. Η ενσωμάτωση της διάστασης του κοινωνικού φύλου στις θεωρίες για την ταξική ανάλυση

Στο παρόν τμήμα του κειμένου θα περιγραφούν και θα αξιολογηθούν οι προσπάθειες ενσωμάτωσης της διάστασης του κοινωνικού φύλου στις υφιστάμενες κυρίαρχες θεωρήσεις της ταξικής ανάλυσης και θα επισημανθούν οι θεωρητικές επιπτώσεις από την ενσωμάτωση του κοινωνικού φύλου στις θεωρίες αυτές.

Οι δύο βασικές θεωρήσεις της ταξικής ανάλυσης που θα περιγραφούν εδώ είναι αυτή του Τζων Χ. Γκόλντθορπ,¹¹ η οποία εντάσσεται κυρίως στη νεο-βεμπεριανή παράδοση, και αυτή του Έρικ Όλιν Ράιτ (Erik Olin Wright)¹² η οποία εντάσσεται κυρίως στη νεο-μαρξιστική παράδοση, αν και υπάρχουν πολύ σημαντικές επιρροές στο σχήμα του από την ανάλυση του Βέμπερ. Οι Γκόλντθορπ και Ράιτ έχουν κατασκευάσει διαφορετικά σχήματα ταξικής ανάλυσης, ενώ προσπάθησαν να τοποθετηθούν στο ζήτημα του κοινωνικού φύλου, τροποποιώντας σε

¹⁰ Βλέπε τη συζήτηση στο τέταρτο τμήμα και ιδιαίτερα στο συμπερασματικό τμήμα του παρόντος κειμένου.

¹¹ Η θεώρησή του περιλαμβάνεται στα ακόλουθα βιβλία: *The Social Grading of Occupations: A New Approach and Scale (με την Keith Hope) (1978)*, και στο *Social Mobility and Class Structure in Modern Britain (με τους Catriona Llewellyn και Clive Payne) (πρώτη έκδοση 1980, δεύτερη έκδοση 1987)*.

¹² Ο Ράιτ έχει δημοσιεύσει αρκετές βελτιωμένες εκδοχές της θεώρησής του. Τα βιβλία *Class, Crisis and the State (1978)* και *Classes (1985)* περιλαμβάνουν την προσέγγισή του. Πιο πρόσφατο βιβλίο του είναι το *Class Counts: Comparative Studies in Class Analysis (1996)*.

ένα βαθμό τις αρχικές τους θέσεις. Πρέπει να σημειωθεί ότι υπάρχουν πολλές άλλες θεωρήσεις της ταξικής ανάλυσης (επηρεασμένες από τον Μαρξ, τον Βέμπερ, τον Ντυρκχάιμ, αλλά από τους νεότερους κοινωνιολόγους, όπως, π.χ., τον Γκίντενς, τον Μπουρντιέ κ.λπ.), τις οποίες, όμως, δεν θα αναλύσουμε εδώ λόγω της περιορισμένης έκτασης και της διατήρησης της εσωτερικής συνοχής των επιχειρημάτων που αναπτύσσονται στο παρόν κείμενο.

Πριν προχωρήσουμε στην ανάλυση καθεμίας από τις δύο αυτές προσεγγίσεις χωριστά και δούμε πώς επιχείρησαν να ενσωματώσουν το κοινωνικό φύλο, είναι χρήσιμη η παρατήρηση των Κρόμπτον και Μαν (Crompton and Mann, 1986b, σ. 2-4) ότι και οι δύο αυτές προσεγγίσεις φαίνονται να συμφωνούν μεταξύ τους σε ορισμένες βασικές υποθέσεις που επιτρέπουν μια περιορισμένη ενσωμάτωση του κοινωνικού φύλου στη θεώρηση των κοινωνικών τάξεων. Μια βασική υπόθεση είναι ότι οι τάξεις εκλαμβάνονται ως απο-προσωποποιημένες κοινωνικές θέσεις οι οποίες βρίσκονται σε διάταξη λόγω της ύπαρξης συγκεκριμένων σχέσεων μεταξύ τους και όπου οι οικονομικές σχέσεις (με ιδιαίτερη έμφαση στην απασχόληση και στο επάγγελμα) χρησιμοποιούνται ως βασικό κριτήριο. Με αυτήν την έννοια, η κατάταξη των ατόμων, μέσω των οικογενειών στις οποίες αυτά ανήκουν, σε κοινωνικές τάξεις/κοινωνικά στρώματα είναι βασικός στόχος της ταξικής ανάλυσης, ενώ αγνοείται η διάσταση της κοινωνικής δράσης και του σχηματισμού των κοινωνικών τάξεων. Μια άλλη υπόθεση, η οποία δεν μπορεί να αγνοηθεί και αφορά την ουσία της κριτικής των φεμινιστών συγγραφέων, είναι ότι η θέση των γυναικών –παρ’ ότι δεινή εξαιτίας της χαμηλότερης κοινωνικής τους θέσης ή της μη-ενασχόλησής τους στην αγορά εργασίας– δεν έχει ιδιαίτερη σημασία για την ταξική ανάλυση λόγω των εγγενών χαρακτηριστικών του οικονομικού συστήματος. Έτσι, λοιπόν, οι θεωρήσεις για την ταξική ανάλυση δεν κάνουν τίποτε άλλο από το να απηχούν αυτό που προωθεί το κυρίαρχο οικονομικό σύστημα και το οποίο μπορεί να συνδέεται με την αυξημένη εκμετάλλευση των γυναικών. Γι’ αυτό το λόγο, η φεμινιστική κριτική προς τον Γκόλντθορπ ότι στην ανάλυσή του αγνοεί συνειδητά τις γυναίκες καθώς ασπάζεται την ανδρική θεώρηση της κοινωνικής στρωμάτωσης δεν δικαιολογείται από τα επιχειρήματα που επιστρατεύει τόσο αυτός όσο και ο Ράιτ στην ανάλυσή του. Στις παραγράφους που ακολουθούν θα αναφερθούμε πρώτα στη θεώρηση του Ράιτ και στη συνέχεια σε αυτήν του Γκόλντθορπ, ενώ θα ακολουθήσουν αναφορές σε προσπάθειες επίλυσης των επιμέρους ζητημάτων από διάφορους ερευνητές που ακολούθησαν είτε τη μια είτε την άλλη θεώρηση.

3.1 Το ταξικό σχήμα του Έ. Ό. Ράιτ

Ο Ράιτ (1985) διακρίνει τρεις διαστάσεις ελέγχου των οικονομικών πόρων στη σύγχρονη αστική κοινωνία. Οι διαστάσεις αυτές που βοηθούν στον εντοπισμό και το χαρακτηρισμό των βασικών κοινωνικών τάξεων είναι: α) ο έλεγχος των επενδύσεων ή του χρηματικού κεφαλαίου, β) ο έλεγχος των φυσικών μέσων παραγωγής, και γ) ο έλεγχος της εργατικής δύναμης. Οι κοινωνικές τάξεις που απορρέουν από αυτό το σύστημα των τριών κριτηρίων είναι δώδεκα (βλέπε, σχετικά, Πί-

νακα 3.1). Μεταξύ αυτών των κοινωνικών τάξεων δύο είναι οι πιο σημαντικές καθώς καταλαμβάνουν τους δύο πόλους του ταξικού συστήματος: η αστική τάξη που ασκεί έλεγχο και στις τρεις διαστάσεις και η εργατική τάξη που δεν ασκεί έλεγχο σε καμία από τις τρεις διαστάσεις. Ανάμεσα σε αυτές τις δύο κοινωνικές τάξεις υφίστανται κοινωνικές τάξεις που συνδυάζουν έλεγχο σε μία διάσταση, ενώ ελέγχονται σε κάποιες άλλες διαστάσεις. Οι ταξικές θέσεις που βρίσκονται σε «αμφίρροπη» κατάσταση, καθώς συνδυάζουν ετερόκλητα μεταξύ τους χαρακτηριστικά (π.χ. ελέγχουν και ελέγχονται) ονομάζονται από τον Ράιτ *αντιφατικές ταξικές θέσεις* (contradictory class locations). Η έννοια των αντιφατικών ταξικών θέσεων έρχεται να αντιμετωπίσει το ότι υπάρχει ένας αριθμός κοινωνικών τάξεων που έχει χαρακτηριστικά που προσιδιάζουν στην αστική τάξη ή στην εργατική τάξη, αλλά σε καμία περίπτωση δεν ταυτίζονται με αυτές. Η βασική άποψη του Ράιτ είναι ότι οι ταξικές θέσεις δεν συναρτώνται με τα ατομικά χαρακτηριστικά, αλλά αποτελούν αντικειμενικές εκφράσεις των οικονομικών δυνατοτήτων που έχουν τα άτομα λόγω του πλέγματος των σχέσεων στις οποίες ανήκουν. Η ταξική ανάλυση του Ράιτ απηχεί σε μεγάλο βαθμό τους βασικούς προβληματισμούς της μαρξιστικής προσέγγισης, αλλά έχει ενσωματώσει αρκετά χαρακτηριστικά από τις σχέσεις εξουσίας που προϋποθέτει η βεμπεριανή παράδοση.

Ειδικότερα, ο Ράιτ σημειώνει τρία ζητήματα σχετικά με τη θέση των γυναικών στην ταξική διάρθρωση (Wright, 1985). Το πρώτο αφορά την απόκτηση και κατανομή των πόρων μεταξύ ανδρών και γυναικών. Το δεύτερο αφορά την ταξική θέση των γυναικών που βρίσκονται εκτός αγοράς εργασίας και ιδιαίτερα των νοικοκυρών. Το τρίτο αφορά το αν οι γυναίκες μπορούν να αντιμετωπίζονται ως κοινωνική τάξη. Και στα τρία ζητήματα η ενσωμάτωση του κοινωνικού φύλου δεν οδηγεί σε σημαντικές αλλαγές στην ταξική διάρθρωση, καθώς οι έμφυλες σχέσεις θεωρούνται από τον Ράιτ ότι βοηθούν στη μορφοποίηση των κοινωνικών τάξεων αλλά δεν μπορούν να συνυπολογιστούν ως άξονας της ταξικής διάρθρωσης. Σχετικά με το πρώτο ζήτημα, ο Ράιτ θεωρεί ότι οι έμφυλες σχέσεις αποτελούν απλώς μια διάσταση του τρόπου απόκτησης και κατανομής των πόρων. Σχετικά με το δεύτερο, δεν βλέπει με ποιο τρόπο η όποια «καταπίεση» των γυναικών από τους άνδρες μπορεί να συμπεριληφθεί στην έννοια της τάξης. Τέλος, σχετικά με το τρίτο ζήτημα, όσο και αν καταπιέζονται οι γυναίκες, αυτό δεν μπορεί να δικαιολογήσει έναν ταξικό διαχωρισμό στη βάση του κοινωνικού φύλου.

Σε μεταγενέστερη προσπάθεια αναθεώρησης της εννοιολόγησής του για την ταξική διάρθρωση, ο Ράιτ (1989a) επιχείρησε να τροποποιήσει τη θεωρία του ώστε να είναι πιο ευαίσθητη στη διάσταση του κοινωνικού φύλου. Παρ' ότι θεώρησε ότι το κοινωνικό φύλο είναι ένας σημαντικός παράγοντας που επιτρέπει να κατανοήσει και να εξηγήσει κανείς τις συγκεκριμένες εμπειρίες των ατόμων, δεν μπόρεσε να δείξει με ποιο τρόπο η έννοια του κοινωνικού φύλου μπορεί να ενσωματωθεί στην αφηρημένη έννοια της κοινωνικής τάξης. Έτσι θεωρεί ως πιο ενδεδειγμένο τρόπο τη μη-ενοποίηση των δύο εννοιών και τη μελέτη του τρόπου με τον οποίο συνδυάζονται οι δύο αυτές έννοιες.

Πίνακας 3.1

Η τυπολογία των ταξικών θέσεων στην καπιταλιστική κοινωνία (σχήμα του Έ. Ο. Ράιτ)

	<i>Ιδιοκτήτες μέσων παραγωγής</i>	<i>Μη-ιδιοκτήτες (μισθωτοί εργάτες)</i>	
Κατέχει αρκετό κεφάλαιο για να προσλαμβάνει εργάτες και να μην εργάζεται	1. Αστική τάξη	3. Ειδικευμένοι διευθυντές	10. Διευθυντές χωρίς προσόντα
Κατέχει αρκετό κεφάλαιο για να προσλαμβάνει εργάτες αλλά εργάζεται	2. Μικροί εργοδότες	4. Ειδικευμένοι επιβλέποντες	11. Επιβλέποντες χωρίς προσόντα
Κατέχει αρκετό κεφάλαιο για να προσλαμβάνει εργάτες και να μην εργάζεται	3. Μικροαστική τάξη	5. Ειδικευμένοι μη-διευθύνοντες	12. Προλετάριοι/εργατική τάξη
		+	-
			>0 <i>Εξειδίκευση/ προσόντα</i>
			>0 <i>Οργανωτικά πλεονεκτήματα</i>

Πηγή: Wright, 1985, σ. 88.

Ένας τρόπος με τον οποίο αντιμετωπίζει ο Ράιτ τη διάσταση του κοινωνικού φύλου είναι μέσω της έννοιας που αυτός ονομάζει *διαμεσολαβούμενη ταξική θέση* (mediated class location). Η έννοια αυτή αφορά την ταξική θέση που αποδίδεται στα άτομα μέσω των συγγενικών ή των οικογενειακών σχέσεων τους. Θα λέγαμε ότι η «διαμεσολαβούμενη» ταξική θέση αντιδιαστέλλεται με την «άμεση» ταξική θέση που εδράζεται στην απασχόληση και στην ιδιοκτησία των παραγωγικών μέσων που έχουν τα άτομα. Στις περιπτώσεις όπου και τα δύο μέλη των παντρεμένων ζευγαριών έχουν ταυτόσημο επάγγελμα ή/και ιδιοκτησία τότε συμπίπτει η άμεση με τη διαμεσολαβούμενη ταξική θέση, ενώ σε περιπτώσεις που τα μέλη έχουν διαφορετικό επάγγελμα τότε αναφερόμαστε σε απόκλιση μεταξύ άμεσης και διαμεσολαβούμενης ταξικής θέσης (Wright, 1989a, σ. 325-6).

Όμως, για τον Ράιτ, η σχέση ανάμεσα στις έμφυλες σχέσεις και την ταξική διάρθρωση δεν είναι μόνο ένα ζήτημα διαμεσολαβούμενων ταξικών σχέσεων. Αναφέρεται σε τέσσερα θεωρητικά ζητήματα στα οποία αποδίδει ιδιαίτερη σημασία: α) στο ρόλο των έμφυλων μηχανισμών για την κατάταξη των ατόμων σε κοινωνικές τάξεις, β) στους τρόπους με τους οποίους οι έμφυλοι μηχανισμοί μπορούν να αποτελέσουν τη βάση για συστηματικούς διαχωρισμούς εντός των κοινωνικών τάξεων, γ) στο πρόβλημα των ταξικών επιπτώσεων των έμφυλων σχέσεων και των έμφυλων συγκρούσεων στη μορφή και στην εξέλιξη της ταξικής διάρθρωσης (όπως και των επιπτώσεων της ταξικής διάρθρωσης και των ταξικών συγκρούσεων στις έμφυλες σχέσεις), και δ) στις συνθήκες κάτω από τις οποίες οι έμφυλες σχέσεις θα μπορούσαν να αποτελέσουν ένα συγκεκριμένο τύπο ταξικής σχέσης (Wright, 1989a, σ. 327). Με άλλα λόγια υπογραμμίζει τη σημασία του κοινωνικού φύλου για τη μελέτη του σχηματισμού των κοινωνικών τάξεων, γεγονός που εισάγει μία άλλη ενδιαφέρουσα διάσταση στην ταξική ανάλυση.

Σε άρθρο του για τη θέση των γυναικών στην ταξική διάρθρωση, ο Ράιτ (1989b) εξετάζει τις επιπτώσεις της οικογενειακής ταξικής σύνθεσης στις ταξικές ταυτότητες των παντρεμένων γυναικών στις ΗΠΑ και τη Σουηδία. Η ανάλυσή του αυτή στοχεύει στο να μελετήσει το γενικότερο πρόβλημα που αφορά την ερμηνεία της ταξικής θέσης των παντρεμένων γυναικών σε εκείνες τις περιπτώσεις όπου το επάγγελμά τους διαφέρει ταξικά από το επάγγελμα των συζύγων τους. Ο Ράιτ αναγνωρίζει ότι, καθώς τα τελευταία χρόνια παρατηρείται σημαντική αύξηση της συμμετοχής των γυναικών στο εργατικό δυναμικό και εντείνονται οι συζητήσεις που προκαλούνται από τις φεμινίστριες για τη σχέση ανάμεσα στο κοινωνικό φύλο και την κοινωνική τάξη, η μελέτη του επαγγέλματος των γυναικών κρίνεται αναγκαία. Στο ερώτημα πώς θα οριστεί η ταξική θέση της γυναίκας, δηλαδή ανάλογα με τη θέση του αρχηγού του νοικοκυριού που είναι συνήθως ο σύζυγος ή αυτή έχει τη δική της ταξική θέση, ο Ράιτ δίνει μια συνδυαστική απάντηση. Ειδικότερα, η υπόθεση του Ράιτ είναι ότι ακόμα και αν η ταξική θέση των γυναικών απορρέει, κυρίως, από αυτήν του συζύγου τους, τότε η υποκειμενική ταξική ταυτότητα των γυναικών θα καθορίζεται επίσης με συστηματικό τρόπο από την ταξική θέση του συζύγου τους. Το πιο εντυπωσιακό εύρημα της μελέτης του Ράιτ για τις παντρεμένες γυναίκες στις ΗΠΑ ήταν ότι η ταξική τους ταυτότητα δεν επηρεάζεται

καθόλου από το δικό τους επάγγελμα, όταν λαμβάνεται υπόψη η ταξική θέση του επαγγέλματος του συζύγου τους, ενώ για τις παντρεμένες Σουηδές τόσο το δικό τους επάγγελμα όσο και το επάγγελμα του συζύγου τους έχει χονδρικά την ίδια επίδραση στην ταξική τους ταυτότητα. Αυτό δείχνει ότι η αλληλοσυσχέτιση ανάμεσα στα άτομα, τις οικογένειες και την ταξική δομή είναι εντελώς διαφορετική στις δύο χώρες. Τη διαφορά μεταξύ των δύο χωρών ο Ράιτ την αποδίδει στο χαμηλότερο βαθμό οικονομικής εξάρτησης των Σουηδών γυναικών από τους συζύγους τους εξαιτίας των αναδιανεμητικών πολιτικών του κράτους αλλά και της μεγαλύτερης ισότητας στην αγορά εργασίας, ή στους τρόπους με τους οποίους ο σχηματισμός των κοινωνικών τάξεων στη Σουηδία συνδέεται πιο στενά με το επάγγελμα σε σύγκριση με τις ΗΠΑ. Βέβαια αυτή η τελευταία εκτίμηση αφορά την αυξημένη επίδραση του επαγγέλματος των ατόμων στον καθορισμό της ταυτότητάς τους.

3.2 Το ταξικό σχήμα του Γκόλντθορπ

Το πιο γνωστό έργο του Γκόλντθορπ (Goldthorpe et al., 1987) έχει στηριχθεί σε σημαντικό βαθμό στην επεξεργασία των αποτελεσμάτων μιας εμπειρικής έρευνας που διενεργήθηκε το 1972 από την Ομάδα για την Κοινωνική Κινητικότητα στο Nuffield College στην Οξφόρδη και αφορούσε την επαγγελματική κινητικότητα των ανδρών ηλικίας 20-64 ετών που κατοικούσαν στην Αγγλία και την Ουαλία. Το στρωματοποιημένο δείγμα που ελήφθη από τους εκλογικούς καταλόγους αποτελούνταν από 10.309 άνδρες. Για την ανάλυση της κοινωνικής κινητικότητας χρησιμοποιήθηκε ένα ταξικό σχήμα αποτελούμενο από επτά κατηγορίες οι οποίες προήλθαν από ένα αναλυτικό σχήμα αποτελούμενο από 36 επαγγελματικές κατηγορίες. Το ταξικό σχήμα του Γκόλντθορπ αποτέλεσε τη βάση για πολλές έρευνες (στο παρελθόν αλλά και σήμερα) που αφορούν την ταξική ανάλυση (βλέπε, ενδεικτικά, Πίνακα 3.2).

Ειδικότερα, ο Γκόλντθορπ επεξεργάστηκε επαγγελματικές κατηγορίες των οποίων τα μέλη μπορούν να είναι τυπικά συγκρίσιμα, σε σχέση με την πηγή, το ύψος του εισοδήματος και τις άλλες συνθήκες της απασχόλησης, σε σχέση με το βαθμό οικονομικής ασφάλειας και τις ευκαιρίες οικονομικής βελτίωσης, όσο και ανάλογα με τη θέση τους εντός του συστήματος εξουσίας και ελέγχου που υπαγορεύεται από τις διαδικασίες παραγωγής στις οποίες εμπλέκονται.

Είναι χαρακτηριστικό ότι ο Γκόλντθορπ ενέταξε στη δεύτερη έκδοση του βιβλίου του ένα κεφάλαιο σχετικά με το ζήτημα της κοινωνικής κινητικότητας των γυναικών (Goldthorpe et al., 1987, κεφ. 10). Τα στοιχεία που χρησιμοποίησε για να αναπτύξει τα επιχειρήματά του δεν προέρχονται από την ανωτέρω εμπειρική έρευνα, καθώς σε αυτήν το δείγμα αποτελούνταν αποκλειστικά από άνδρες, γεγονός που δικαιολογείται από τις βασικές υποθέσεις της «συμβατικής» προσέγγισης, η οποία αναπτύχθηκε σε προηγούμενο τμήμα του κειμένου. Έτσι, τα στοιχεία πάνω στα οποία βασίζει την ανάλυσή του για τα δύο κοινωνικά φύλα προέρχονται από τη Βρετανική Γενική Εκλογική Μελέτη που διενεργήθηκε το 1983 και αφορούσε ένα δείγμα σε εθνικό επίπεδο που αποτελούνταν από άνδρες και γυ-

ναίκες ηλικίας 20-64 ετών που ζούσαν στην Αγγλία και την Ουαλία. Στο εν λόγω κεφάλαιο ο Γκόλντθορπ επισημαίνει ορισμένα ευρήματα σχετικά με τις τρεις διαφορετικές προσεγγίσεις της κατανομής των γυναικών σε κοινωνικές τάξεις:

Πίνακας 3.2

Το ταξικό σχήμα του Γκόλντθορπ και πιθανές ομαδοποιήσεις του με στόχο τη συρρίκνωση του πλήθους των κοινωνικών τάξεων

Το αναλυτικό ταξικό σχήμα με 11 κατηγορίες	Το σχήμα με τις 7 κατηγορίες	Το σχήμα με τις 4 κατηγορίες
I Ανώτερη τάξη των υπηρεσιών	I Ανώτερη τάξη των υπηρεσιών	I + II Τάξη των υπηρεσιών
II Κατώτερη τάξη των υπηρεσιών	II Κατώτερη τάξη των υπηρεσιών	
IIIα Μη χειρώνακτες απασχολούμενοι, υψηλότερου βαθμού	III Μη χειρώνακτες	IIIα + V Ενδιάμεση τάξη
IIIβ Μη χειρώνακτες απασχολούμενοι, χαμηλότερου βαθμού		IIIβ + VI + VII Χειρωνακτική τάξη
IVα Μικροί ιδιοκτήτες με απασχολούμενους	IV Μικροαστική τάξη	IV Μικροαστική τάξη
IVβ Μικροί ιδιοκτήτες χωρίς απασχολούμενους		
IVγ Αγρότες και άλλοι αυτο-απασχολούμενοι στον πρωτογενή τομέα		
V Χαμηλότερου επιπέδου τεχνικοί και επιβλέποντες των χειρωνακτών εργατών	V Τεχνικοί και επιβλέποντες	IIIα + V Ενδιάμεση τάξη
VI Εξειδικευμένοι χειρώνακτες εργάτες	VI Εξειδικευμένοι εργάτες	IIIβ + VI + VII Χειρωνακτική τάξη
VIIα Ημι-ειδικευμένοι και ανειδίκευτοι χειρώνακτες εργάτες (εκτός γεωργίας)	VII Ανειδίκευτοι εργάτες	
VIIβ Ημι-ειδικευμένοι και ανειδίκευτοι χειρώνακτες εργάτες στη γεωργία		

Πηγή: Breen, 2006, σ. 41.

α) Σχετικά με τη «συμβατική» προσέγγιση που υπογραμμίζει το γεγονός ότι οι ταξικές θέσεις των οικογενειών φαίνονται να προκύπτουν από αυτές των ανδρών «αρχηγών», υποστηρίζει με σχετική ασφάλεια ότι η έρευνα για την κινητικότητα που επικεντρώνει στην εμπειρία από την απασχόληση των ανδρών θα πρέπει να συμπληρωθεί με αναλύσεις της γαμήλιας κινητικότητας των γυναικών – δηλαδή της κινητικότητας των γυναικών που οφείλεται στην γαμήλια συνένωση.

β) Σχετικά με την «ατομοκεντρική» προσέγγιση, που εστιάζει στις ταξικές θέσεις με βάση το κοινωνικό φύλο των ατόμων, προκύπτουν διαφορές στο ρυθμό της κινητικότητας των γυναικών και των ανδρών. Πιο συγκεκριμένα, οι γυναίκες πιο συχνά σε σχέση με τους άνδρες εμφανίζονται να έχουν καθοδική κινητικότητα σε σχέση με την κοινωνική τάξη από την οποία ξεκίνησαν.

γ) Σχετικά με την «κυριαρχική» προσέγγιση, η οποία, ανεξάρτητα από κοινωνικό φύλο, μελετά ποιο από τα δύο μέλη της συζυγικής οικογένειας έχει την κυρίαρχη δέσμευση για να συμμετάσχει στην αγορά εργασίας, ο Γκόλντθορπ επισημαίνει ότι σημειώνονται ορισμένες διαφοροποιήσεις όταν εισάγεται στην ανάλυση η ταξική θέση των γυναικών. Παρ' όλα αυτά, η συνολική εικόνα για την κοινωνική κινητικότητα των οικογενειών και των ατόμων δεν αλλάζει σημαντικά. Αυτό που παρατηρεί ο Γκόλντθορπ ότι κερδίζει κανείς από την «κυριαρχική» προσέγγιση είναι ότι αποκομίζει συστηματική πληροφόρηση σχετικά με τις εμπειρίες της κινητικότητας των γυναικών που είτε είναι μόνες τους είτε είναι «αρχηγοί» της οικογένειας. Η πιο σημαντική συνεισφορά αυτής της προσέγγισης είναι ότι επιτρέπει την ανάδειξη των επιπτώσεων των τάσεων κοινωνικής κινητικότητας των οικογενειών στο βαθμό που επηρεάζονται περισσότερο από την απασχόληση των γυναικών σε σχέση με την απασχόληση των ανδρών.

Είναι αλήθεια ότι η «κυριαρχική» προσέγγιση που στηρίζεται κυρίως στο έργο του Έρικσον (Erickson, 1984) προτείνει μια πιο πλουραλιστική θεώρηση της ταξικής θέσης της οικογένειας. Για τον Έρικσον η ταξική θέση των οικογενειών είναι το άθροισμα των διαφορετικών ατομικών ταξικών θέσεων, οι οποίες στη σύγχρονη κοινωνία μπορεί να διαφέρουν σημαντικά μεταξύ ανδρών και γυναικών. Η «επανάσταση» που σήμανε τη συμμετοχή των γυναικών στην αγορά εργασίας στην πραγματικότητα ανατρέπει την κρατούσα πεποίθηση ότι το επάγγελμα των γυναικών είναι υποστηρικτικό σε αυτό των ανδρών εντός της οικογένειας. Αυτό οφείλεται στον εννοιολογικό διαχωρισμό που κάνει ο Έρικσον ανάμεσα στην κατάσταση της απασχόλησης (work situation) και στην κατάσταση της αγοράς (market situation). Έτσι, σε κάθε άτομο αντιστοιχεί μια διαφορετική κατάσταση απασχόλησης: ενδέχεται, λοιπόν, μέσα στην ίδια οικογένεια οι σύζυγοι να ανήκουν σε διαφορετικές ταξικές θέσεις. Αντίστοιχα, με βάση την κατάσταση της αγοράς (που σημαίνει μελέτη των συνθηκών στέγασης, του επιπέδου κατανάλωσης, κ.λπ.) ο διαχωρισμός μεταξύ διστάμενων ταξικών θέσεων ανάλογα με το ατομικό επάγγελμα δεν έχει ιδιαίτερη σημασία, καθώς είναι σημαντικότερη η ταξική θέση της οικογένειας. Όμως, η ταξική θέση της οικογένειας υπαγορεύεται άμεσα ή έμμεσα από το συσχετισμό της κατάστασης απασχόλησης των δύο συζύγων και δεν μπορεί να γίνει αυθαίρετα. Η πρόταση του Έρικσον είναι να γίνει επιλογή ανάμεσα στις δύο

ταξικές θέσεις, όχι απαραίτητα με βάση τη θέση ότι οι άνδρες είναι συνήθως οι αρχηγοί της οικογένειας, αλλά με βάση την ατομική εκείνη θέση που είναι κυρίαρχη εντός της οικογένειας. Είναι χαρακτηριστικό το ακόλουθο απόσπασμα:

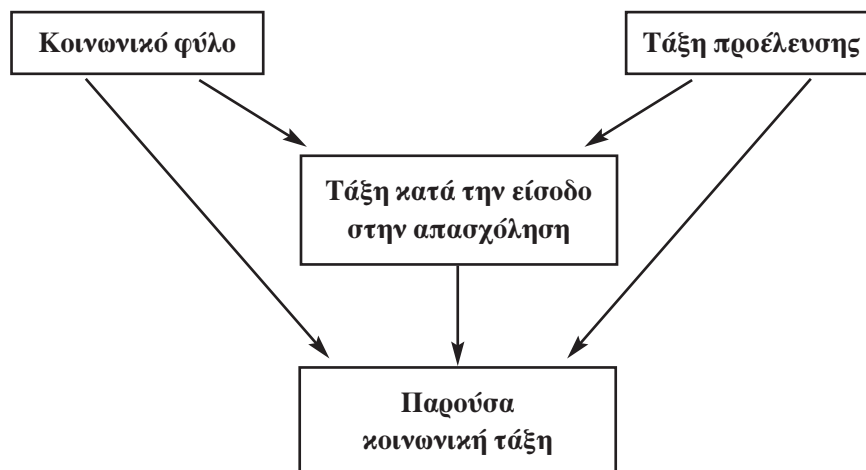
Υπάρχουν πολλοί πιθανοί τρόποι για να μεταφερθεί κανείς από τις επαγγελματικές θέσεις των ατόμων της οικογένειας στην πρωτογενή δημιουργία της ταξικής θέσης της οικογένειας. Θα μπορούσαμε να βρούμε ένα μέσο όρο των ατομικών θέσεων. Επίσης, θα μπορούσαμε με τον ένα ή τον άλλο τρόπο να αποφασίσουμε ότι ένα μέλος είναι ο αρχηγός του νοικοκυριού και να χρησιμοποιήσουμε τη θέση του/της ως την ταξική θέση της οικογένειας. Ή ακόμα θα μπορούσαμε, αν χρησιμοποιήσουμε διαφορετικούς συνδυασμούς των θέσεων που καταλαμβάνουν τα διαφορετικά άτομα, να δημιουργήσουμε διαφορετικές κατηγορίες. Αλλά μπορούμε να ιεραρχήσουμε τις ατομικές θέσεις σε μια κυριαρχική διάταξη και να εξισώσουμε την θέση της οικογένειας με τον ατομικό κωδικό που είναι υψηλότερος σε αυτή τη διάταξη (Erickson, 1984, σ. 503).

Η άποψη αυτή του Έρικσον μάλιστα δεν είναι αντίθετη από τη θεώρηση του Γκόλντθορπ. Ειδικότερα, η σχετική θέση του Γκόλντθορπ τροποποιήθηκε ώστε να συμπεριλάβει την άποψη του Έρικσον επιβεβαιώνοντας το γεγονός ότι η «συμβατική» προσέγγισή του ήταν βασισμένη σε θεωρητική επεξεργασία και εμπειρική παρατήρηση και δεν ήταν μια άκριτη παράθεση συμπερασμάτων που υπογραμμίζουν τη θέση των ανδρών και παρανοούν και υποτιμούν τη θέση των γυναικών στην ταξική ανάλυση (Marshall et al., 1988, σ. 82). Μάλιστα ο Γκόλντθορπ έχει υιοθετήσει μια δυναμική θεώρηση της ταξικής διάρθρωσης λόγω του ότι λαμβάνει υπόψη του τη δημογραφική βάση για το σχηματισμό των κοινωνικών τάξεων – δηλαδή το γεγονός ότι η κατανομή των ατόμων σε θέσεις στην κλίμακα του χρόνου καθορίζεται σε μεγάλο βαθμό από το κοινωνικό φύλο (βλέπε Σχήμα 3.1).¹³ Δεν είναι οι αφηρημένες κοινωνικές δυνάμεις ή τα δρώντα υποκείμενα αυτά που κατανέμονται μέσω της αγοράς και μέσω των θέσεων στην ταξική δομή, αλλά οι άνδρες και οι γυναίκες. Οι διαφορετικές εμπειρίες των κοινωνικών φύλων είναι αλληλένδετες, έτσι ώστε η κατανομή και οι καταστάσεις που αφορούν τους άνδρες επηρεάζονται σημαντικά από τις αντίστοιχες των γυναικών, και το αντίστροφο. Έτσι δεν αποτελεί αντίφαση το γεγονός ότι το συλλογικό αποτέλεσμα της απασχόλησης των γυναικών στην επαγγελματική διάρθρωση είναι τέτοιο ώστε να ευνοεί τους άνδρες.

¹³ Τόσο η συζήτηση που προηγήθηκε όσο και το Σχήμα 3.1 κατατείνουν στο ότι ο ρόλος του κοινωνικού φύλου για το σχηματισμό των κοινωνικών τάξεων είναι αρκετά σημαντικό εύρημα που αξίζει ιδιαίτερης προσοχής από την ταξική θεωρία, καθώς δεν αρκεί να υπογραμμίσει κανείς την αυτονόητη παρατήρηση ότι οι γυναίκες τείνουν να κάνουν λιγότερο ειδικευμένα επαγγέλματα σε σχέση με τους άνδρες.

Σχήμα 3.1
Σχέσεις μεταξύ κοινωνικού φύλου, ταξικής προέλευσης
και παρούσας ταξικής θέσης

Πηγή: *Marshall et al., σ. 100.*

Σε αυτό το πλαίσιο και με βάση τις αναλύσεις εμπειρικών δεδομένων από πολλές διαφορετικές χώρες, οι Έρικσον και Γκόλντθορπ (Erickson and Goldthorpe, 1992) περιγράφουν ότι η ταξική ταυτότητα και η πολιτική ένταξη των απασχολούμενων παντρεμένων γυναικών σχετίζεται περισσότερο με την ταξική θέση του συζύγου τους παρά με τη δική τους. Από αυτό προκύπτει ότι οι γυναίκες έχουν πιο αδύνατη ταξική συνείδηση και ταξική ψήφο σε σύγκριση με τους άνδρες. Αυτή η παρατήρηση, όμως, συνάδει με τη γενικότερη θέση της «συμβατικής» προσέγγισης ότι είναι σημαντικότερη η ταξική θέση της οικογένειας που απηχεί την ταξική κατάσταση του άνδρα αρχηγού από την ατομική ταξική θέση των δύο φύλων.

Παρά τη σημασία της ανάλυσης της ατομικής ταξικής θέσης (Dale et al., 1985, Marshall et al., 1998), ένα σημαντικό τμήμα της σχετικής βιβλιογραφίας τείνει να υπογραμμίζει τα πλεονεκτήματα από την ανάλυση της οικογενειακής ταξικής θέσης. Μάλιστα έχουν υπάρξει αρκετές αξιολογικές προσπάθειες ισότιμης αξιολόγησης των ταξικών χαρακτηριστικών των δύο συζύγων για την αποτίμηση της οικογενειακής ταξικής θέσης (Heath and Britten, 1984, Harris and Morris, 1986, Leiulfsrud and Woodward, 1987, Baxter, 1988, Graetz, 1991).

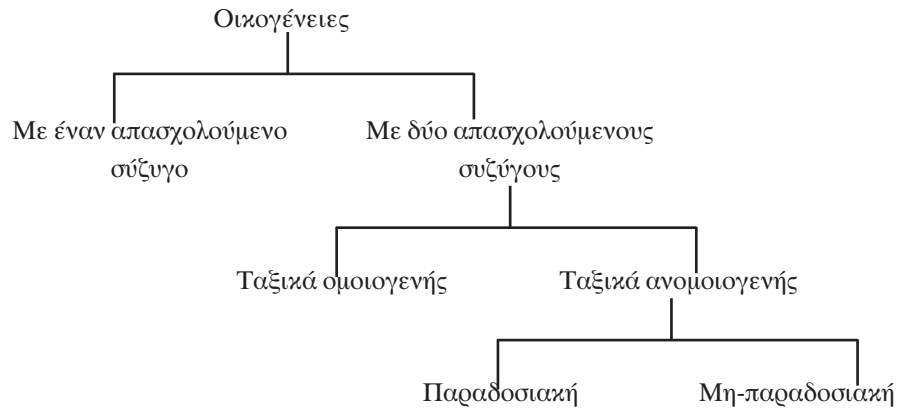
Η σύνθετη κατάταξη της οικογενειακής ταξικής θέσης με βάση τα επαγγελματικά και άλλα χαρακτηριστικά και των δύο μελών της συζυγικής οικογένειας αποτελεί μια ενδιαφέρουσα εξέλιξη στη μελέτη της ταξικής διάθρωσης (Sorensen, 1994). Αν και η προσέγγιση αυτή που διερευνά την διαταξική διάσταση της οικογενειακής ταξικής θέσης φαίνεται να αγνοεί την ταξική θέση των νοικοκυρών (οι οποίες δεν έχουν επάγγελμα), επιτρέπει την επικέντρωση σε διαφορετικούς τύπους οικογενειακών ταξικών θέσεων (βλέπε Σχήμα 3.2). Πιο συγκεκριμένα, ο Γκράετς (Graetz, 1991) πρότεινε τον ακόλουθο διαχωρισμό μεταξύ: α) οικογενει-

ών με έναν απασχολούμενο (single earner families), και β) οικογενειών με δύο απασχολούμενους (dual-earner families). Αυτή η διάκριση διευκολύνει τη μελέτη κάθε κατηγορίας οικογενειών χωριστά. Σε ένα δεύτερο επίπεδο, επισημαίνεται η διάκριση μεταξύ ταξικά ομοιογενών οικογενειών με δύο απασχολούμενους, όπου και οι δύο σύζυγοι κατέχουν παρόμοια ταξική θέση, και ταξικά ανομοιογενών οικογενειών, όπου ο άνδρας κατέχει διαφορετική ταξική θέση από τη γυναίκα απασχολούμενη. Στη δεύτερη περίπτωση υπάρχει και πάλι διάκριση ανάμεσα στις παραδοσιακές οικογένειες, όπου ο άνδρας έχει υψηλότερη ταξική θέση από τη γυναίκα, και στις μη-παραδοσιακές οικογένειες, όπου ισχύει το αντίστροφο.¹⁴

Σε σχετικό τους αντίλογο οι Έρικσον και Γκόλντθορπ (Erickson and Goldthorpe, 1988) υποστηρίζουν μεν ότι η διαταξική οικογένεια δεν είναι τόσο δεδομένη ώστε να δικαιολογείται η λεπτομερής καταγραφή της ταξικής θέσης και των δύο συζύγων, αλλά αναμένουν ότι το ποσοστό των συζυγικών οικογενειών όπου η γυναίκα έχει μια πιο ενεργή εμπλοκή στην αγορά εργασίας ή υψηλότερη ταξική θέση σε σχέση με το σύζυγό της θα αυξηθεί. Επιπρόσθετα, επισημαίνουν ότι η ταξική θέση των παντρεμένων γυναικών όπως ορίζεται σε σχέση με την απασχόλησή τους θα αποτελέσει γενικότερα ένα κυρίαρχο χαρακτηριστικό της ταξικής τους ένταξης, της κοινωνικής ταυτότητας, της πολιτικής συμμετοχής τους κ.λπ. Έτσι, η ταξική θέση των γυναικών εγείρει μια σειρά από περίπλοκα ζητήματα που δεν περιγράφονται με μονοδιάστατο τρόπο, καθώς είναι αναγκαία μια ποιοτική ανάλυση των ευρημάτων που αφορούν τα δύο φύλα.

¹⁴ Έχουν διατυπωθεί κριτικές όπου τονίζεται ότι η θεώρηση της διαταξικής οικογένειας δεν συνιστά ενσωμάτωση της θέσης γυναίκας στην κοινωνική στρωμάτωση. Η κριτική αυτή στηρίζεται στο ότι και πάλι αγνοούνται οι έμφυλες ανισότητες εντός της οικογένειας και ότι ακόμα και η ταξικά ανομοιογενής οικογένεια ουσιαστικά υποτάσσει τις έμφυλες ανισότητες στις ταξικές ανισότητες, οι οποίες κυριαρχούν. Η προσπάθεια μέσω των διαταξικών οικογενειών να «προστεθεί» απλά η διάσταση του κοινωνικού φύλου στην ταξική ανάλυση αποδεικνύεται ανεπαρκής. Με λίγα λόγια, τόσο η «συμβατική» θεώρηση όσο και η θεώρηση της διαταξικής οικογένειας αδυνατούν να επιλύσουν τα προβλήματα που επισημαίνουν οι φεμινιστές συγγραφείς απέναντι στην ταξική ανάλυση γενικότερα (Baxter, 1988).

Σχήμα 3.2
Τύποι ταξικών θέσεων της οικογένειας με βάση την
απασχόληση και των δύο συζύγων

Πηγή: Graetz, σ. 103.

Ως απάντηση στις προσπάθειες ενσωμάτωσης της θέσης των γυναικών στην ταξική ανάλυση, σταδιακά μορφοποιήθηκε η άποψη ότι οι αντικειμενικές οικονομικές συνθήκες αποτελούν μία μόνο πλευρά της κοινωνικής τάξης και δεν συνιστούν την πιο αντιπροσωπευτική εικόνα των επιπτώσεων της κοινωνικής τάξης στις σύγχρονες κοινωνίες. Ο περιορισμός της συζήτησης για τις κοινωνικές τάξεις μόνο στη σφαίρα της οικονομίας θεωρήθηκε ότι οδηγεί στην περιθωριοποίηση των γυναικών και στην αδιαφορία σχετικά με τους διαφορετικούς τρόπους με τους οποίους οι ταξικές διαφορές συμβάλλουν στις κοινωνικές ανισότητες. Για παράδειγμα, η κοινωνιολόγος Ρηέυ (Reay, 1998) αξιοποιώντας ποιοτικά δεδομένα από συνεντεύξεις με μητέρες που εμπλέκονται στην εκπαίδευση των παιδιών τους υποστηρίζει ότι η κοινωνική τάξη –όπως, άλλωστε, και η φυλή, το κοινωνικό φύλο, η ηλικία και η σεξουαλικότητα– καθορίζει και συνεχίζει να καθορίζει τι άτομα είμαστε και τι άτομα θα γίνουμε. Πιο συγκεκριμένα, η Ρηέυ αντιμετωπίζει την κοινωνική τάξη ως ένα δυναμικό αλλά ασταθές συστατικό της ταυτότητας που συνεχίζει να διαπερνά τις καθημερινές αλληλεπιδράσεις, αν και κατέχει περιθωριακή θέση στις σύγχρονες κυρίαρχες συζητήσεις.

Σε πολλές αναλύσεις της δεκαετίας του 1990, θεωρήθηκε ότι η έννοια της κοινωνικής τάξης/κοινωνικής στρωμάτωσης δεν αποτελεί πλέον το σημαντικότερο κοινωνικό διαχωρισμό και ότι δεν μπορεί να επικαλεστεί κανείς ότι αυτή προσφέρει την κυρίαρχη ερμηνεία κατά τη μελέτη των κοινωνικών ανισοτήτων.¹⁵ Μάλιστα σύγχρονα κοινωνιολογικά εγχειρίδια (Payne, 2006), εμφανίζουν την κοινωνική τάξη/κοινωνική στρωμάτωση ως έναν από τους τρεις βασικούς κοινωνικούς διαχωρισμούς. Οι άλλοι δύο βασικοί κοινωνικοί διαχωρισμοί είναι το κοινωνικό φύλο και η φυλή. Έτσι, έχει υιοθετηθεί μια πιο «πλουραλιστική», τοπικά συγκε-

¹⁵ Βλέπε τη συζήτηση που αναπτύσσεται στο επόμενο τμήμα του κειμένου.

κριμένη και εννοιολογικά αποσπασματική (εκλεκτική) θεώρηση των κοινωνικών διαχωρισμών που περιλαμβάνουν αναλύσεις των κοινωνικών τάξεων/στρωμάτων, του φύλου και/ή της φυλής και την ίδια στιγμή οι αναλύσεις αυτές δεν οδηγούν σε συνολικές ταξικές αναλύσεις, αλλά σε περιγραφές και ποιοτικές ερμηνείες, ιστορικά και χωρικά, συγκεκριμένων κοινωνικών μορφωμάτων (Anthias, 2001, Savage, 2002, Anthias, 2005).

Βέβαια, η φεμινιστική παράδοση συνέχισε να εξετάζει τις αλληλεπιδράσεις ανάμεσα στην κοινωνική τάξη και το φύλο, αλλά σταδιακά η κοινωνική τάξη άρχισε να υποβαθμίζεται ως κυρίαρχος παράγοντας των μελετώμενων μετασχηματισμών (Reay, 1998). Η κοινωνική τάξη άρχισε να τοποθετείται στο περιθώριο και να «απο-δομείται» –ως κλασική ολοποιητική κατηγοριοποίηση σε μια εποχή όπου φαίνεται να κυριαρχεί η μεταμοντέρνα οπτική–, ενώ στη θέση της άρχισαν να τοποθετούνται διαφορετικές έννοιες (π.χ. φύλο, φυλή) που είχαν στόχο να περιγράψουν διαφορετικές κοινωνικές εμπειρίες και διαφορετικές κοινωνικές ταυτότητες (Bottero, 1998, Anthias, 2001, Janes, 2002, Bottero, 2004, Anthias, 2005).

Χαρακτηριστικά, εδώ, θα πρέπει να αναφερθεί η συνεισφορά της ανθρωπολόγου Σκεγκς,¹⁶ η οποία κάνοντας εθνογραφική έρευνα την περίοδο 1982-1983, σε μια ομάδα 83 γυναικών που ανήκαν στην εργατική τάξη και ζούσαν σε μια πόλη της νοτιοδυτικής Αγγλίας, έδειξε πώς οι γυναίκες διαχειρίζονται την εμπειρία του ανήκειν σε μια κοινωνική τάξη προβάλλοντας την έμφυλη ταυτότητά τους, καθώς, επίσης, πώς μορφοποιούνται οι ταυτότητες των ατόμων μέσω της αμοιβαίας συγκρότησης της κοινωνικής τάξης και του φύλου. Έτσι, μελετάται η κατασκευή των γυναικείων υποκειμενικοτήτων δίδοντας παράλληλα έμφαση στις υλικές (οικονομικές) και τις πολιτισμικές (κοινωνικές) ανισότητες που κυριαρχούν στις ζωές των γυναικών. Ενδεικτικά σημειώνεται ότι η Σκεγκς ανέδειξε την «αξιοπρέπεια» ως μια βασική αναλυτική κατηγορία βάσει της οποίας οι γυναίκες συγκροτούν τις ταυτότητές τους συνυπολογίζοντας την κοινωνική τάξη, το φύλο, τη φυλή και τη σεξουαλικότητα. Με αυτή την έννοια, η «αξιοπρεπής γυναίκα» είναι αυτή που συνδυάζει τα προηγούμενα χαρακτηριστικά με ένα συγκεκριμένο και αποδεκτό τρόπο, γεγονός που επιτρέπει στις γυναίκες που ερωτήθηκαν να αποστασιοποιηθούν από κοινωνικές θέσεις που οι ίδιες θεώρησαν ως κοινωνικά αρνητικές (Janes, 2002, σ. 135-136).

Κλείνοντας το τμήμα αυτό είναι σημαντικό να παρατηρήσουμε δύο αλληλένδετες κινήσεις στη συζήτηση για την κοινωνική τάξη και το κοινωνικό φύλο οι οποίες ενδυνάμωσαν την «κρίση» της ταξικής ανάλυσης. Από τη μια πλευρά, οι δομικές προσεγγίσεις (μεταξύ των οποίων και ορισμένες φεμινιστικές αναλύσεις για την πατριαρχία) της κοινωνικής τάξης/κοινωνικής στρωμάτωσης ακόμα και όταν επιχειρήσαν να «προσθέσουν» τη διάσταση του κοινωνικού φύλου στο υφιστάμενο σώμα των κοινωνικών τάξεων ουσιαστικά τμηματοποίησαν τα ευρήματά τους

¹⁶ Το βιβλίο της Μπέβεργλν Σκεγκς (Beverly Skeggs) με τίτλο *Formations of Class and Gender [1997]* αντιπροσωπεύει μια σημαντική στροφή στον προβληματισμό σχετικά με τη σχέση της κοινωνικής τάξης και του φύλου λόγω του ότι σήμανε και μια θεωρητική στροφή στην ταξική ανάλυση με την υιοθέτηση της προσέγγισης του Μπουρντιέ. Σχετικά με τη στροφή της ταξικής ανάλυσης στο έργο του Μπουρντιέ, βλέπε Lovell, 2004, Devine and Savage, 2005, Savage et al., 2005, Sayer, 2005.

και αποδυνάμωσαν την ταξική θεωρία. Από την άλλη πλευρά, αρκετές φεμινιστικές και μεταμοντέρνες αναλύσεις μελέτησαν τη σχέση κοινωνικής τάξης και κοινωνικού φύλου στο επίπεδο του σχηματισμού των κοινωνικών τάξεων, της κατασκευής ατομικών ή συλλογικών ταξικών ταυτοτήτων και των διαφορών των ταξικών εμπειριών μεταξύ των κοινωνικών φύλων, γεγονός που οδήγησε στην αναίρεση της σημασίας των κοινωνικών τάξεων για τη μελέτη των σύγχρονων κοινωνιών.

4. Η συνεχιζόμενη αμφισβήτηση της σημασίας της κοινωνικής τάξης: «Ένα άλμα στο κενό»;

Στο τέλος της δεκαετίας του 1980 άρχισαν να διατυπώνονται σοβαρές αμφισβητήσεις σχετικά με τη σημασία της κοινωνικής τάξης/στρωμάτωσης για τη μελέτη των σύγχρονων μετα-μοντέρνων κοινωνιών, οι οποίες φάνηκαν να ξεπερνούν τη βιομηχανική φάση ανάπτυξης και να προσανατολίζονται στην άνοδο της κοινωνίας των υπηρεσιών και της πληροφορίας.

Εδώ θα περιοριστούμε σε δύο αμφισβητήσεις της επάρκειας της ταξικής ανάλυσης. Η πιο πρόωμη κριτική διατυπώθηκε από τον Παλ (Pahl, 1989) σε ένα κείμενό του στην επιστημονική επιθεώρηση *International Journal of Urban and Regional Research*, όπου άσκησε κριτική στην ταξική θεωρία και στην χρησιμότητά της και η οποία προκάλεσε την αντίδραση των ερευνητών που ασχολούνται με την ταξική ανάλυση (Crompton, 1991, Marshall, 1991, Goldthorpe and Marshall, 1992). Πιο πρόσφατα, οι Πακούλσκι και Ουώτερες (Pakulski and Waters, 1996) στοιχειοθετούν μια συνολική κριτική που κατατείνει στην αναμόρφωση αλλά και την αποσυναρμολόγηση της κοινωνικής τάξης καθώς, όπως υποστηρίζουν, αυτή δεν μπορεί πλέον να λογίζεται ως μια μεστή νοήματος κοινωνική κατηγορία. Βέβαια και αυτή η κριτική έχει συναντήσει αντίλογο ο οποίος υπογραμμίζει τη συνεχιζόμενη σημασία της ταξικής ανάλυσης για τη μελέτη των κοινωνικών ανισοτήτων (Szelenyi and Olvera, 1996, Wright, 1996).

Ειδικότερα, οι Πακούλσκι και Ουώτερες (Pakulski and Waters, 1996) προβάλλουν τέσσερα βασικά σημεία κριτικής στην ταξική ανάλυση υποστηρίζοντας το «θάνατο των κοινωνικών τάξεων» (the «death of class» thesis):

Πρώτον, ο οικονομικός παράγοντας, οι σχέσεις ιδιοκτησίας και η συμμετοχή στην αγορά εργασίας δεν μπορούν να αντιμετωπίζονται ως βασικές παράμετροι της κοινωνικής διάρθρωσης και των ατομικών ευκαιριών επιβίωσης.

Δεύτερον, οι κύριες ομαδώσεις στη σύγχρονη κοινωνία μορφοποιούνται στη βάση των μη-οικονομικών, μη-ταξικών χαρακτηριστικών της φυλής, του κοινωνικού φύλου, του αξιακού συστήματος, του τρόπου ζωής και της κατανάλωσης.

Τρίτον, οι κοινωνικές τάξεις δεν αποτελούν τη βάση ούτε τη βασική παράμετρο για την κατασκευή των ταυτοτήτων, των ιδεολογιών, των κοινωνικών διαχωρισμών και της πολιτικής ενεργοποίησης των ατόμων. Ούτε μπορούν να χρησιμοποιηθούν για την πρόβλεψη του εισοδήματος, του τρόπου ζωής και για την πρόσβαση στην υγεία, την εκπαίδευση και σε άλλους κοινωνικούς πόρους.

Τέταρτον, τα μοτίβα της αλλαγής στις σύγχρονες κοινωνίες δεν καθορίζονται

από τον ανταγωνισμό ανάμεσα στις τάξεις, ούτε επίσης από τους ταξικούς αγώνες.

Απέναντι σε αυτήν την οργανωμένη κριτική στην ταξική ανάλυση, η οποία υποκρύπτει την υπόθεση ότι «η ταξική ανάλυση προϋποθέτει μια γενικευμένη πίστη στην πρωτοκαθεδρία της κοινωνικής τάξης» (Wright, 1996, σ. 694), ο Ράιτ υποστηρίζει ότι δεν υπάρχουν επαρκείς αποδείξεις σχετικά με το «θάνατο της έννοιας της κοινωνικής τάξης». Σύμφωνα με τον Ράιτ, η ταξική ανάλυση δεν υπονοεί την πρωτοκαθεδρία της έννοιας της τάξης ως πρωταρχικής αιτίας της κοινωνικής οργάνωσης. Αντίστοιχα, οι ταξικοί αγώνες μπορεί να μην αποτελούν την κινητήρια δύναμη μετασχηματισμού των σύγχρονων κοινωνιών. Παρ' όλα αυτά, οι κοινωνικές τάξεις παραμένουν σημαντικές και ορισμένες φορές συνιστούν μια βασική παράμετρο αρκετών εκφάνσεων της κοινωνικής ζωής. Πιο συγκεκριμένα, τα ταξικά όρια, και ιδιαίτερα το ιδιοκτησιακό όριο, συνεχίζουν να προβάλλουν πραγματικά εμπόδια στις ανθρώπινες ζωές, οι ανισότητες στην κατανομή των κεφαλαιουχικών αγαθών συνεχίζουν να έχουν επιπτώσεις στα υλικά συμφέροντα, οι καπιταλιστικές επιχειρήσεις συνεχίζουν να εξάγουν εργασία από τους μη-κατέχοντες εργαζόμενους, και οι ταξικές θέσεις συνεχίζουν να έχουν πραγματικές αν και ποικίλες επιπτώσεις στις ατομικές υποκειμενικότητες (Wright, 1996, σ. 694).

Στην προτεινόμενη αναίρεση της σημασίας των κοινωνικών τάξεων ο Ράιτ αντιτείνει την αυξανόμενη πολυπλοκότητα των ταξικών σχέσεων στις σύγχρονες κοινωνίες, η οποία υπογραμμίζει την ανάγκη ανακατασκευής της ταξικής ανάλυσης. Σε αυτή την κατεύθυνση προτείνει τη σχετικοποίηση των «αντικειμενικών» διαστάσεων της κοινωνικής τάξης εισάγοντας ενδιάμεσες ταξικές κατηγορίες, την εκμετάλλευση στο επίπεδο της οικογένειας και την κοινωνική κινητικότητα. Όμως στόχος του είναι να υπογραμμίσει ότι η κοινωνική τάξη έχει σημασία και η ταξική ανάλυση έχει ερμηνευτική αξία («class counts»).

Η άποψη των Πακούλσκι και Ουότερς απηχεί ορισμένα από τα επιχειρήματα που είχε αναπτύξει ο Παλ (Pahl, 1989), όταν υποστήριζε ότι «ο βασιλιάς είναι γυμνός» (the emperor is naked), υπονοώντας ότι η κοινωνική τάξη δεν μπορεί πλέον να αντεπεξέλθει στα νέα φαινόμενα που εκτυλίσσονται στην σύγχρονη κοινωνική πραγματικότητα. Η πρώτη και σημαντικότερη κριτική του Παλ είναι ότι η κοινωνιολογική αλυσίδα «Διάρθρωση-Συνείδηση-Δράση» (Structure-Consciousness-Action) δεν είναι αρκετά ανθεκτική, καθώς στην πράξη η ταξική συνείδηση δεν απορρέει ως φυσικό αποτέλεσμα της ταξικής θέσης αλλά ούτε οδηγεί πάντοτε σε ταξική δράση. Αυτή η «διάψευση» της κλασικής μαρξιστικής ταξικής ανάλυσης ότι υφίσταται μια σχέση ανάμεσα στην «τάξη καθ' εαυτή» και την «τάξη για τον εαυτό της»¹⁷ οδηγεί στην υποτίμηση της έννοιας της τάξης ως παράγοντα κοινωνικής και πολιτικής αλλαγής (Pahl, 1989, σ. 712-715, Pahl, 1993). Βέβαια πάνω στην κριτική αυτή ο Παλ στήριξε την αμφισβήτηση της πρακτικής χρησιμότητας της έννοιας της τάξης λόγω του ότι, όπως υποστηρίζει, στο εμπειρικό επίπεδο αποδει-

¹⁷ Η έννοια της «τάξης καθ' εαυτή» αναφέρεται στα αντικειμενικά οικονομικά χαρακτηριστικά της κάθε κοινωνικής τάξης, ενώ η έννοια της «τάξης για τον εαυτό της» αναφέρεται στη συνειδητοποίηση (από τα άτομα) της ανωτέρω οικονομικής και κοινωνικής θέσης που καταλαμβάνει η κάθε τάξη, ώστε να επιδιωχθεί η όποια κοινωνική/ταξική δράση θεωρείται αναγκαία για την υποστήριξη των συμφερόντων που απορρέουν από την ταξική θέση.

κνύεται ότι άτομα που ανήκουν σε παρόμοιες ταξικές θέσεις/καταστάσεις οδηγούνται σε διαφορετικές ευκαιρίες επιβίωσης.

Συνολικά, τόσο η κριτική του Παλ όσο και αυτή των Πακούλσκι και Ουώτερς αμφισβητούν την κοινωνική τάξη γιατί υπόσχεται πάρα πολλά και καταλήγει σε περιορισμένα αποτελέσματα, ενώ, από την άλλη, ψέγουν την κοινωνική τάξη ότι περιορίζεται σε συγκεκριμένες σφαίρες της κοινωνικής ζωής (π.χ. την οικονομική, την παραγωγή, την απασχόληση, την ιδιοκτησία), ενώ θα έπρεπε να επεκτείνεται και σε άλλες σφαίρες (π.χ. την κατανάλωση, την ιδεολογία, τον πολιτισμό). Παρ' όλα αυτά, η κριτική στους επικριτές της κοινωνικής τάξης είναι ότι αγνοούν τα επιμέρους ζητήματα που περιπλέκουν, αλλά δεν ακυρώνουν, την ταξική ανάλυση –όπως είναι για παράδειγμα, η σχέση κοινωνικού φύλου και κοινωνικής τάξης–, ενώ παράλληλα δεν στοιχειοθετούν εμπειρικά τη θέση τους ότι οι κοινωνικές τάξεις δεν έχουν ερμηνευτική αξία (Crompton, 1991, Marshall, 1991, Szelenyi and Olvera, 1996, Wright, 1996).

Συνοπτικά, σημειώνεται ότι η «κρίση» της ταξικής ανάλυσης είναι το αποτέλεσμα της μετάβασης της κοινωνιολογικής σκέψης από τη μοντέρνα, δομολειτουργική και μαρξιστική, προσέγγιση στην αποδόμηση και τη μεταμοντέρνα προσέγγιση, γεγονός που οδήγησε συχνά σε περιθωριοποίηση των εννοιολογικών εργαλείων και των κοινωνιολογικών βεβαιοτήτων που επικρατούσαν κατά την προηγούμενη περίοδο. Η άποψη που υποστηρίζει το «θάνατο των κοινωνικών τάξεων» ουσιαστικά απαρνεί την αναγκαιότητα της αναθεώρησης της ταξικής θεωρίας. Αντίθετα, η άποψη που υπερασπίζεται την ερμηνευτική αξία της ταξικής ανάλυσης θεωρεί ότι είναι επιτακτική η αναθεώρηση της ταξικής θεωρίας, και κατηγορεί τους επικριτές των τάξεων ότι δεν προβληματίζονται αρκετά σχετικά με τα χρήσιμα στοιχεία της ταξικής ανάλυσης.

5. Συμπεράσματα

Η σχέση κοινωνικού φύλου και κοινωνικής τάξης έχει σήμερα φωτιστεί αρκετά, γεγονός που οδηγεί στην υπογράμμιση της περιπλοκότητας της εν λόγω σχέσης, στην επισήμανση των αλλαγών, καθώς επίσης στη διατύπωση νέων ερωτημάτων που γεννούν αμφιβολίες για την ερμηνεία των παρατηρούμενων τάσεων. Η αλήθεια είναι ότι κατά τις τελευταίες δεκαετίες ιδιαίτερα στη βρετανική αλλά και στην υπόλοιπη βιβλιογραφία έχει καταγραφεί πληθώρα διερευνήσεων και τοποθετήσεων σχετικά με τις έμφυλες διαφορές και την αγορά εργασίας. Έχει δοθεί αρκετή έμφαση στο κοινωνικό φύλο και στις έμφυλες διαφορές, αντανakλώντας την πρόοδο που έχει συντελεστεί σε αυτό το πεδίο. Αν και δεν έχει ξεκαθαριστεί από τους κοινωνιολόγους και τους άλλους κοινωνικούς επιστήμονες (πολιτικούς επιστήμονες, ανθρωπολόγους, γεωγράφους, κ.λπ.) πώς μπορεί να περιγραφεί καλύτερα η κατάσταση των γυναικών, υπάρχει μια σημαντική ομοφωνία σχετικά με τις ουσιαστικές αλλαγές οι οποίες έχουν σημειωθεί στην απασχόληση των γυναικών και τη διατήρηση σημαντικών έμφυλων διαφορών στο μακρο-επίπεδο. Έτσι, οι παρατηρούμενες αλλαγές υφίστανται παράλληλα με τη διατήρηση των έμφυλων διαφορών.

Ειδικότερα, υπάρχουν ορισμένες γενικότερες τάσεις οι οποίες δεν μπορούν να αγνοούνται όπως και οι συνθήκες εντός των οποίων μορφοποιούνται: α) Παρατηρείται ραγδαία αύξηση του ρυθμού συμμετοχής των γυναικών στην αγορά εργασίας που αφορά ένα ευρύ κοινωνικό φάσμα, αν και αυτό συνδέεται με την επέκταση της χαμηλά αμειβόμενης μερικής απασχόλησης. β) Παρατηρείται βελτίωση των προσόντων των γυναικών και αύξηση της πρόσβασης των υψηλά εκπαιδευμένων γυναικών στα πιο εξειδικευμένα επαγγέλματα, αλλά, παράλληλα, αυξάνεται και ο αριθμός των γυναικών που απασχολούνται σε χαμηλού επιπέδου, ανασφάλιστες και χαμηλά αμειβόμενες εργασίες. γ) Παρατηρείται μείωση των διαφορών στους μισθούς μεταξύ ανδρών και γυναικών αλλά αυτό αφορά κυρίως τους πλήρως απασχολούμενους. δ) Παρατηρείται μείωση των επαγγελματικών διαχωρισμών στο πλήρως απασχολούμενο εργατικό δυναμικό, αλλά, ταυτόχρονα, σημειώνεται αύξηση των επαγγελματικών διαχωρισμών στο μερικώς απασχολούμενο εργατικό δυναμικό. ε) Τέλος, ενώ υπογραμμίζεται η παρουσία μιας μικρής σχετικά ευνοημένης ομάδας γυναικών που αναλαμβάνει πλήρεις και υψηλού γοήτρου εργασίες με συμμετοχή που παρατηρείται καθ' όλη την περίοδο σχηματισμού της οικογένειας, διατηρείται το παραδοσιακό «γυναικείο» μοντέλο ασυνεχούς απασχόλησης σε χαμηλού επιπέδου και χαμηλά αμειβόμενες εργασίες (Bottero, 2000, σ. 782). Ως αποτέλεσμα, η αύξηση της συμμετοχής των γυναικών στο εργατικό δυναμικό λαμβάνει χώρα παράλληλα με τη διατήρηση της μειονεκτικής τους θέσης στην αγορά εργασίας (βλέπε, για παράδειγμα, Παράρτημα κεφαλαίου 3).

Η ανάδειξη του κοινωνικού φύλου σε σημαντική διάσταση της συζήτησης για την κοινωνική στρωμάτωση οδήγησε στην αμφισβήτηση της έννοιας της κοινωνικής τάξης, η οποία θεωρήθηκε παρωχημένη λόγω της μικρής της εξηγητικής σημασίας απέναντι στις αλλαγές και στις διαφοροποιήσεις που παρατηρούνται στις σύγχρονες κοινωνίες. Η κριτική στη ταξική θεωρία οδήγησε τους κοινωνιολόγους στον παραμερισμό της και στην ανάδειξη των έμφυλων διαφορών. Όμως, περισσότερο σήμερα από ποτέ είναι αναγκαίο να «επαναφέρουμε την κοινωνική τάξη» (bringing class back in) ως εξηγητικό εργαλείο στη μελέτη των έμφυλων σχέσεων και των αλλαγών που δρομολογούνται (Bottero, 2000, Crompton, 2003, Crompton and Scott, 2005, Sayer, 2005).

Κλείνοντας τη συζήτηση σχετικά με τη μελέτη της διεπιφάνειας του κοινωνικού φύλου και της κοινωνικής τάξης είναι αναγκαίο να επισημανθούν τα ακόλουθα κρίσιμα συμπεράσματα της Κρόμπτον (Crompton, 2003, σ. 22):

- 1) Η βασική πορεία της συζήτησης για τη σχέση κοινωνικού φύλου και τάξης ήταν από την αρχή προβληματική γεγονός που οφείλεται στο ότι οι ταξικοί αναλυτές (των επαγγελματιών) έδωσαν ιδιαίτερη σημασία στα (επαγγελματικά) ταξικά αποτελέσματα από ό,τι στις διαδικασίες σχηματισμού των κοινωνικών τάξεων.
- 2) Η «πολιτισμική στροφή», δηλαδή η έμφαση στις πολιτισμικές διαστάσεις ως απάντηση στη μελέτη των οικονομικών διαστάσεων, στο φεμινισμό αλλά και τις κοινωνικές επιστήμες γενικότερα, οδήγησε στην επικάλυψη του φύλου από τη σεξουαλικότητα και από την εγκατάλειψη της έννοιας της κοινωνικής

τάξης. Το αποτέλεσμα ήταν ο έμφυλος καταμερισμός της εργασίας να είναι λιγότερο σημαντικός της αντιπαράθεσης μεταξύ φεμινιστών.

- 3) Η έννοια της τάξης παραμένει ουσιώδης, ιδιαίτερα αν κάποιος θέλει να κατανοήσει ικανοποιητικά και να αναλύσει τις επιπτώσεις των αλλαγών στον έμφυλο καταμερισμό της εργασίας και στα μοτίβα της απασχόλησης των γυναικών.

Παρ' ότι η «συμβατική» θεώρηση αποδείχθηκε αναποτελεσματική και έγιναν προσπάθειες ενσωμάτωσης του κοινωνικού φύλου στο σώμα της ταξικής θεωρίας, η ταξική ανάλυση υπέστη ένα σοβαρό πλήγμα αξιοπιστίας λόγω της αδυναμίας της να απαντήσει αποτελεσματικά στα σύγχρονα ζητήματα της κοινωνικής πραγματικότητας. Η επικριτική διάθεση απέναντι στις κοινωνικές τάξεις και τη χρησιμότητά τους οφείλεται κυρίως στην ευρύτερη κριτική τόσο στη δομολειτουργική όσο και στη μαρξιστική προσέγγιση από την πλευρά του μεταμοντερνισμού. Όμως, οι επικριτές των κοινωνικών τάξεων ελέγχονται από τους ταξικούς αναλυτές γιατί δεν μελέτησαν τις νέες πολυπλοκότητες της ταξικής θεωρίας όπως και για το γεγονός ότι δεν στοιχειοθετούν εμπειρικά τα επιχειρήματά τους.

Συνοπτικά, ένα μεγάλο τμήμα των ταξικών αναλυτών υποστηρίζει την ανάγκη της αποκατάστασης της ταξικής ανάλυσης, αλλά με νέους όρους. Η έμφαση δίδεται πλέον στα ποιοτικά χαρακτηριστικά και στις διαδικασίες σχηματισμού των κοινωνικών τάξεων, στην απροσδιοριστία των ταξικών θέσεων, στη συνεχή (ανα)κατασκευή των ταξικών ταυτοτήτων και στους πολλαπλούς κοινωνικούς διαχωρισμούς, οι οποίοι λειτουργούν συνδυαστικά με την κοινωνική τάξη. Στη νέα εποχή η ταξική ανάλυση δεν έχει χάσει την επικαιρότητά της, και είναι ανάγκη να επανανομιμοποιηθεί στις συνειδήσεις των κοινωνιολόγων, ώστε να μην ταυτίζεται με την παραδοσιακή ανάλυση των κοινωνικών τάξεων/στρωμάτων. Όμως, αυτή η διαδικασία οφείλεται στην προαγωγή της ταξικής θεωρίας, καθώς αυτή είναι που επιτρέπει την αναζωογόνηση της έννοιας της κοινωνικής τάξης και αποκαθιστά την εγκυρότητά της. Η πλήρης αμφισβήτηση της σημασίας της κοινωνικής τάξης αποτελεί ουσιαστικά για τους κοινωνιολόγους «ένα άλμα στο κενό».

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΗ

ΕΣΥΕ (2001), *Απογραφή Πληθυσμού*, Αθήνα.

Giddens, A. (2002), *Κοινωνιολογία*, Αθήνα: Gutenberg.

Hughes, M. και Kroehler, C. J. (2007), *Κοινωνιολογία: Οι Βασικές Έννοιες*, Αθήνα: Κριτική.

Marshall, T. H. και Bottomore, T. (1997), *Ιδιότητα του Πολίτη και Κοινωνική Τάξη*, Αθήνα: Gutenberg.

Marx, K. και Engels, F. (1998), *Το Μανιφέστο του Κομμουνιστικού Κόμματος*, Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή.

Μοσχονάς, Α. (2005), *Τάξεις και Στρώματα στις Σύγχρονες Κοινωνίες: Ερμηνευτικές Προσεγγίσεις και Ειδικές Αναφορές*, Αθήνα: Οδυσσέας.

Weber, M. (2005), *Οικονομία και Κοινωνία*, Τόμοι 2, Αθήνα: Σαββάλας.

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ

Abbott, P. (2006), «Gender», στο G. Payne (επιμ.), *Social Divisions*, 2nd Edition, Basingstoke: Palgrave, σ. 65-101.

Acker, J. (1973), «Women and stratification: A case of intellectual sexism», *The American Journal of Sociology*, τόμ. 78, τεύχ. 4, σ. 936-945.

Anthias, S. (2001), «The material and the symbolic in theorizing social stratification: issues of gender, ethnicity and class», *The British Journal of Sociology*, τόμ. 52, τεύχ. 3, σ. 367-390.

Anthias, S. (2005), «Social stratification and social inequality: Models of intersectionality and identity», στο F. Devine, M. Savage, J. Scott and R. Crompton (επιμ.), *Rethinking Class: Culture, Identities and Lifestyles*, Basingstoke: Palgrave Macmillan, σ. 24-45.

Barbalet, J. M. (1980), «Principles of stratification in Max Weber: An interpretation and critique», *The British Journal of Sociology*, τόμ. 31, τεύχ. 3, σ. 401-418.

Baxter, J. (1988), «Gender and class analysis: The position of women in the class structure», *Australian and New Zealand Journal of Sociology*, τόμ. 24, τεύχ. 1, σ. 106-123.

Bechhofer, F. (1986), «Gender and stratification: Some general remarks», στο R. Crompton and M. Mann (επιμ.), *Gender and Stratification*, London: Polity Press, σ. 224-230.

Bottero, W. (1998), «Clinging to the wreckage? Gender and the legacy of class», *Sociology*, τόμ. 32, τεύχ. 3, σ. 469-490.

Bottero, W. (2000), «Gender and the labour market at the turn of the century: Complexity, ambiguity and change», *Work, Employment and Society*, τόμ. 14, τεύχ. 4, σ. 781-791.

Bottero, W. (2004), «Class identities and the identity of class», *Sociology*, τόμ. 38, τεύχ. 5, σ. 985-1003.

- Bottomore, T. B.** (1965), *Classes in Modern Society*, London.
- Braham, P. and Janes, L.** (2002), «Social differences and divisions: Introduction», στο P. Braham and L. Janes (επιμ.), *Social Differences and Divisions*, Oxford: Blackwell & Open University, σ. ix - xxii.
- Breen, F.** (2005), «Foundations of neo-Weberian class analysis», στο E.O. Wright (επιμ.), *Approaches to Class Analysis*, Cambridge: Cambridge University Press, σ. 31-50
- Britten, N. and Heath, A.** (1983), «Women, men and social class», στο E. Gamarnikow et al. (επιμ.), *Gender, Class and Work*, London: Heinemann.
- Britten, N. and Heath, A.** (1984), «Women's jobs so make a difference: A reply to Goldthorpe», *Sociology*, τόμ. 18, τεύχ. 4, σ. 475-490.
- Crompton, R.** (1991), «Three varieties of class analysis: Comment on R.E. Pahl», *International Journal of Urban and Regional Research*, τόμ. 15, τεύχ. 1, σ. 108-113.
- Crompton, R.** (1995), «Women's employment and the 'Middle Class'», στο T. Butler and M. Savage (επιμ.), *Social Change and the Middle Classes*, London: UCL Press, σ. 58-75.
- Crompton, R.** (2003), «Class and gender beyond the "cultural turn"», *Sociologia, Problemas e Praticas*, τεύχ. 42, σ. 9-24.
- Crompton, R. and Mann, M.** (επιμ.) (1986a), *Gender and Stratification*, London: Polity Press.
- Crompton, R. and Mann, M.** (1986b), «Introduction», στο R. Crompton and M. Mann (επιμ.) (1986), *Gender and stratification*, London: Polity Press, σ. 1-10.
- Crompton, R. and Harris, F.** (1998), «Gender relations and employment: The impact of occupation», *Work, Employment and Society*, τόμ. 12, τεύχ. 2, σ. 297-315.
- Crompton, R. and Scott, J.** (2005), «Class analysis: Beyond the cultural turn», στο F. Devine, M. Savage, J. Scott and R. Crompton (επιμ.), *Rethinking Class: Culture, Identities and Lifestyles*, Basingstoke: Palgrave Macmillan, σ. 186-203.
- Dale, A., Gilbert, G. N. and Arber, S.** (1985), «Integrating women into class theory», *Sociology*, τόμ. 19, τεύχ. 3, σ. 384-409.
- Devine, F. and Savage, M.** (2005), «The cultural turn, Sociology and class analysis», στο F. Devine, M. Savage, J. Scott and R. Crompton (επιμ.), *Rethinking Class: Culture, Identities and Lifestyles*, Basingstoke: Palgrave Macmillan, σ. 1-23.
- Erickson, R.** (1984), «Social class of men, women and families», *Sociology*, τόμ. 18, τεύχ. 4, σ. 500-514.
- Erikson, R. and Goldthorpe, J. H.** (1988), «'Women at class crossroads': A critical note», *Sociology*, τόμ. 22, τεύχ. 4, σ. 545-553.
- Erickson, R. and Goldthorpe, J. H.** (1992), «Individual or family? Results from two Approaches to Class Assignment», *Acta Sociologica*, τόμ. 35, σ. 95-105.
- Goldthorpe, J. H.** (1983), «Women and class analysis: in defense of the conventional View», *Sociology*, τόμ. 17, τεύχ. 4, σ. 465-488.
- Goldthorpe, J. H.** (1984), «Women and class analysis: A reply to the replies», *Sociology*, τόμ. 18, τεύχ. 4, σ. 491-499.
- Goldthorpe, J. H., Llewellyn, C. and Payne, C.** (1987), *Social Mobility and Class Structure in Modern Britain*, 2η έκδοση, Oxford: Clarendon Press.

- Goldthorpe, J.H. and Marshall, G.** (1992), «The promising future of class analysis: A response to recent critiques», *Sociology*, τόμ. 26, τεύχ. 3, σ. 381-400.
- Graetz, B.** (1991), «The class location of families: A refined classification and analysis», *Sociology*, τόμ. 25, τεύχ. 1, σ. 101-118.
- Harris, C. and Morris, L.** (1986), «Households, labour markets and the position of women», στο R. Crompton and M. Mann (επιμ.), *Gender and Stratification*, London: Polity Press, σ. 86-96.
- Janes, L.** (2002), «Understanding gender divisions: Feminist perspectives», στο P. Braham and L. Janes (επιμ.), *Social Differences and Divisions*, Oxford: Blackwell & Open University, σ. 101-157.
- Leifsrud, H. and Woodward, A.** (1987), «Women at class crossroads: Repudiating conventional theories of family class», *Sociology*, τόμ. 21, τεύχ. 3, σ. 393-412.
- Lockwood, D.** (1986), «Gender, class and stratification», στο R. Crompton and M. Mann (επιμ.), *Gender and stratification*, London: Polity Press, σ. 11-22.
- Lovell, T.** (2004), «Bourdieu, class and gender: ‘The return of the living dead’?», *The Sociological Review*, τόμ. 52, Supplement 2, σ. 35-56.
- Mann, M.** (1986), «A crisis in stratification theory? Persons, households/ families/ lineages, genders, classes and nation», στο R. Crompton and M. Mann (επιμ.), *Gender and Stratification*, London: Polity Press, σ. 40-56.
- Marshall, G.** (1991), «In defense of class analysis: A comment on R.E. Pahl», *International Journal of Urban and Regional Research*, τόμ. 15, τεύχ. 1, σ. 114-118.
- Marshall, G., Rose, D., Newby, H. and Vogler, C.** (1988), *Social class in Modern Britain*, London: Unwin Hyman.
- Pahl, R. E.** (1989), «Is the emperor naked? Some questions on the adequacy of sociological theory in urban and regional research», *International Journal of Urban and Regional Research*, τόμ. 13, τεύχ. 4, σ. 709-720.
- Pahl, R.E.** (1993), «Does class analysis without class theory have a promising future?: A reply to Goldthorpe and Marshall», *Sociology*, τόμ. 27, τεύχ. 2, σ. 253-258.
- Pakulski, J. and Waters, M.** (1996), «The reshaping and dissolution of social class in advanced society», *Theory and Society*, τόμ. 25, σ. 667-691.
- Parkin, F.** (1971), *Class Inequality and Political Order*, London: Paladin.
- Parkin, F.** (1979), *Marxist and Class Theory: A Bourgeois Critique*, London: Tavistock Publications.
- Payne, G.** (επιμ.) (2006), *Social Divisions*, 2η έκδοση, Basingstoke: Palgrave.
- Poulantzas, N.** (1973), «On social classes», *New Left Review*, τεύχ. 78, σ. 27-54.
- Pollert, A.** (1996), «Gender and class revisited; or, The poverty of “patriarchy”», *Sociology*, τόμ. 30, τεύχ. 4, σ. 639-659.
- Reay, R.** (1998), «Rethinking social class: qualitative perspectives on class and gender», *Sociology*, τόμ. 32, τεύχ. 2, σ. 259-275.
- Savage, M.** (2002), «Social exclusion and class analysis», στο P. Braham and L. Janes (επιμ.), *Social Differences and Divisions*, Oxford: Blackwell & Open University, σ. 59-85.
- Savage, M., Warde, A. and Devine, F.** (2005), «Capitals, assets, and resources: Some critical issues», *British Journal of Sociology*, τόμ. 56, τεύχ. 1, σ. 30-47.

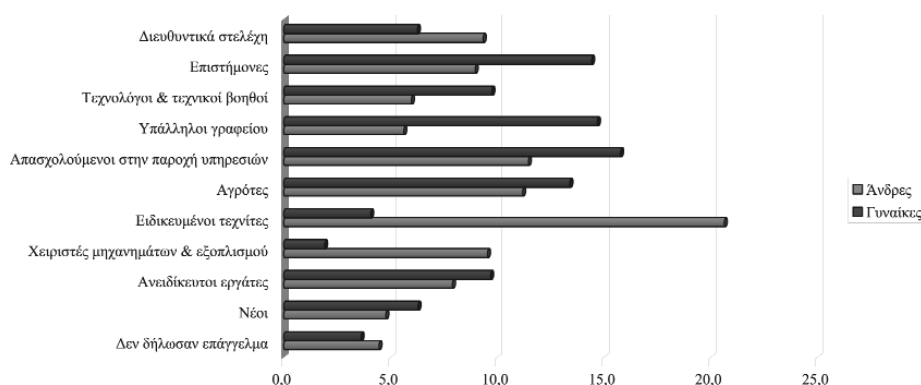
-
- Sayer, A.** (2005), *The Moral Significance of Class*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Scott, J. (1994), «Class analysis: Back to the future», *Sociology*, τόμ. 28, τεύχ. 4, σ. 933-942.
- Sorensen, A.** (1994), «Women, family and class», *Annual Review of Sociology*, τόμ. 20, σ. 27-47.
- Stacey, M.** (1986), «Gender and stratification: One central issue or two?», στο R. Crompton and M. Mann (επιμ.), *Gender and Stratification*, London: Polity Press, σ. 214-223.
- Stanworth, M.** (1984), «Women and class analysis: A reply to John Goldthorpe», *Sociology*, τόμ. 18, τεύχ. 2, σ. 159-170.
- Szelenyi, S. and Olvera, J.** (1996), «The declining significance of class: Does gender complicate the story? – Comments», *Theory and Society*, τόμ. 25, σ. 725-730.
- Walby, S.** (1986), «Gender, class and stratification: Towards a new approach», στο R. Crompton and M. Mann (επιμ.), *Gender and Stratification*, London: Polity Press, σ. 23-39.
- Wright, E. O.** (1985), *Classes*, London: Verso.
- Wright, E. O.** (1989α), «Rethinking, once again, the concept of class structure», στο E.O. Wright (επιμ.), *The Debate on Classes*, London: Verso, σ. 269-348.
- Wright, E. O.** (1989β), «Women in the class structure», *Politics and Society*, τόμ. 17, τεύχ. 1, σ. 35-66.
- Wright, E. O.** (1996), «The continuing relevance of class analysis – Comments», *Theory and Society*, τόμ. 25, σ. 693-716.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ 3

Η επαγγελματική διάρθρωση στην Ελλάδα

Η ανάλυση των στοιχείων της πρόσφατης Απογραφής Πληθυσμού στην Ελλάδα καταδεικνύει ότι υπάρχει μια άνιση κατανομή των απασχολούμενων ανδρών και γυναικών κατά ομάδες ατομικών επαγγελμάτων. Πρέπει να σημειωθεί ότι οι ομάδες ατομικών επαγγελμάτων δεν συνιστούν κοινωνικές τάξεις ούτε κοινωνικά στρώματα, παρά το γεγονός ότι σύμφωνα με τον ορισμό που υιοθετεί η ΕΣΥΕ κάθε επαγγελματική ομάδα συνδυάζει εκπαιδευτική βαθμίδα, ιεραρχική θέση στο επάγγελμα και κλαδική εξειδίκευση.

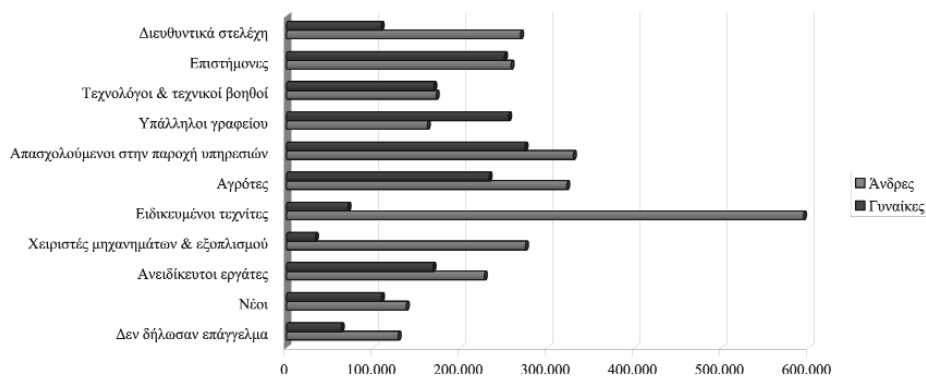
Σχήμα 3.3
Ποσοστιαία κατανομή απασχολούμενων ανδρών και γυναικών
κατά ομάδες ατομικών επαγγελμάτων

Πηγή: ΕΣΥΕ, Απογραφή Πληθυσμού 2001.

Το Σχήμα 3.3 καταδεικνύει ότι μεταξύ των απασχολούμενων ανδρών παρατηρείται μια πυραμιδωτή ιεράρχηση των επαγγελμάτων. Περίπου το ένα πέμπτο των ανδρών κατέχει διευθυντική και/ή επιστημονική θέση, το ένα τέταρτο κατέχει θέση τεχνολόγου βοηθού, υπάλληλου γραφείου ή απασχολούμενου στην παροχή υπηρεσιών, ενώ περίπου τα δύο πέμπτα αυτών είναι ειδικευμένοι και ανειδίκευτοι εργάτες. Αντίστοιχα, δεν φαίνεται να διατηρείται η πυραμιδωτή ιεράρχηση των επαγγελμάτων μεταξύ των απασχολούμενων γυναικών. Ειδικότερα, οι γυναίκες που κατέχουν διευθυντικές και επιστημονικές θέσεις αποτελούν πάνω από το ένα πέμπτο, τα ενδιαμέσα υπαλληλικά επαγγέλματα αποτελούν τα δύο πέμπτα, ενώ οι ειδικευμένες και ανειδίκευτες εργάτριες αντιπροσωπεύουν λιγότερο από το ένα έκτο του συνόλου. Το ποσοστό των αγροτών δεν διαφέρει σημαντικά μεταξύ ανδρών και γυναικών.

Σχήμα 3.4
Κατανομή των απασχολούμενων κατά φύλο και ομάδα
ατομικών επαγγελμάτων

Πηγή: ΕΣΥΕ, Απογραφή Πληθυσμού 2001.

Είναι όμως αναγκαίο να συγκρίνουμε τους αριθμούς των απασχολούμενων ανδρών και γυναικών, αν λάβουμε υπόψη ότι σύμφωνα με την τελευταία Απογραφή Πληθυσμού πάνω από τα τρία πέμπτα του συνόλου των απασχολούμενων είναι άνδρες. Με βάση το Σχήμα 3.4, μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι η συγκέντρωση των ανδρών είναι μεγαλύτερη στα διευθυντικά στελέχη, στους ειδικευμένους τεχνίτες, στους χειριστές μηχανημάτων και εξοπλισμού, στους αγρότες, στους ανειδίκευτους εργάτες και στους απασχολούμενους στην παροχή υπηρεσιών. Αντίθετα, οι γυναίκες κυριαρχούν μόνο μεταξύ των υπαλλήλων γραφείου, ενώ μεταξύ των επιστημόνων και των τεχνολόγων σημειώνεται ισορροπία μεταξύ των δύο φύλων.

Οι διαφορές μεταξύ των δύο φύλων στα επαγγέλματα οφείλονται στο γεγονός ότι σήμερα οι γυναίκες επιδιώκουν εξειδικευμένα επαγγέλματα γραφείου και αποφεύγουν τον πρωτογενή και δευτερογενή τομέα, καθώς έχουν αυξημένη εκπαίδευση, ενώ οι άνδρες διατηρούν την παρουσία τους στα πιο ειδικευμένα επαγγέλματα αλλά παράλληλα κυριαρχούν στον πρωτογενή και δευτερογενή τομέα.

ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΑΝΟΙΚΤΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ

Σπουδές στον Ευρωπαϊκό Πολιτισμό

ΘΕΜΑΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ

Ειδικά Θέματα του Ευρωπαϊκού Πολιτισμού

**ΘΕΩΡΗΤΙΚΑ ΔΙΔΗΜΜΑΤΑ
ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ**

ΠΑΤΡΑ 2008